

**Филозофски факултет
Универзитет у Београду**

**Мастер рад
Антиратни покрет на београдској музичкој сцени (1990-1995)**

**Ментор
Др Александар Животић**

**Студент
Јована Нешић ИС20/22**

Београд, септембар 2021. године

Садржај

1. Предговор.....	2
2. Увод.....	5
3. I Главни актери антиратног покрета у Београду (1990-1995).....	17
4. II Антиратне акције музичара 1990-1995. године.....	38
5. III Музичко стваралаштво током ратних година и присутност у медијима.....	54
6. IV Осврт на антиратни покрет.....	69
7. Закључак.....	71
8. Списак литературе и сајтова.....	73

Предговор

Београдски рокери су поручили “Мир, брате, мир”. Та порука је упућена рату, затварању граница (међурепубличких) и хаосу који је претио.

Миротворачка окупљана шаљу поруку да постоји свест у народу и да будним држе оне који одлучују о рату и миру. Антирадне демонстрације су продукт метрополе, ту се рађа идеја о њима и по таквим окупљањима се метрополе препознају. Антирадна свест и храброст да се изрази неслагање су плод урбане цивилизације. Београд је током седамдесетих и осамдесетих добијао обресе светског града (пре свега захваљујући рокенролу). Рокенрол и антиратни покрети су у непосредној вези. Међутим, крајем осамдесетих и током прве половине деведесетих су се десиле ствари које су Београд скренуле са тог пута да постане метропола. Масовна окупљања људи нису била само у концертним салама где су слушали омиљене извођаче већ су почели да се окупљају на улицама. Уместо атмосфере новог таласа, Београдом је доминирала атмосфера митинга а у медијима је све већи простор добијао новокомпоновани фолк. “Људи су били потпуно шокирани, нико није веровао да је могуће да до тога дође, до правог рата, мислим”. Западне земље су започињале са концертима (попут Live Aid) онога тренутка када би започео сукоб негде у свету. Какав је био случај са Србијом? Са Београдом? Да ли је Београд успео да каже да не жели рат већ мир? Да људи не желе да носе пушке и гину?

Овај рад се бави музиком и музичарима у Београду који су својим деловањем, било јавним манифестацијама или тестовима у песмама, изражавали бунт, отпор и противљење политици тога времена.¹ Структурално рад је подељен на четири целине. Прва целина под називом *Главни актери антиратног покрета у Београду (1990-1995)* се бави оним музичарима и групама који су доживљавани као гласоговорници генерације која није желела у рат. Друго поглавље *Антиратне акције музичара 1990-1995. године* је посвећено самим антиратним акцијама, које су то акције биле, када су се одржале, уз чију помоћ и какав су утицај имале. Треће поглавље *Музичко стваралаштво током ратних година и присутност у медијима* детаљније анализира песме тога периода као и колико су оне и подаци о рокенрол музици били доступни широј публици. Последње поглавље је

¹ В. М., “Зоран Костић Цане”, *НИН* 6.3.1992, 35.

посвећено наслеђу антиратног покрета из 1992. године и носи назив *Осврт на антиратни покрет*.

Рад је највећим делом заснован на текстовима из периодике која је излазила у периоду 1990-1995. године. У питању недељници попут *НИН-а*, *Илустроване политике*, *Радио ТВ Ревује*, *ТВ Новости*, *Нупера*, *Ћао*, *Рок рок-а*, *Укуса несташних*, *Време забаве* и *YuRock magazin*.

Радио ТВ Ревује, *ТВ Новости* и *Илустрована политика* су били забавног и информативног карактера. Ова три недељника су излазила при *Политици* али уместо актуелних политичких дешавања, они су били посвећени естради и представљању програмске шеме за наредну недељу. Користан су извор јер су пратили рок и алтернативну музичку сцену током раних деведесетих, имали су топ листе у сваком броју и пажњу су посвећивали новим издањима са те сцене. Помагали су публици да дође до информација о музичарима путем интервјуа у рубрици “Рок музика” у *Радио ТВ Ревуји* или сегменту “Дискотека” у *ТВ Новостима* и то онда када су били у припреми нови албуми. Поред интервјуа читаоци су имали прилике да виде речи за хит недеље а често су ту биле песме Екатерине Велике, Бајаге, Електричног оргазма и других. Били су отворени и за сарадњу са својим читаоцима па је постојала рубрика где су објављивали писма из којих се може стећи општи утисак какав је утисак оставила на појединце нека изјава или наступ познатих личности. Ова два недељника су излазила при *Политици* али уместо актуелних политичких дешавања, они су били посвећени естради и представљању програмске шеме за наредну недељу. Још једна ставка је битна за њих а тој је да су излазили редовно у периоду 1990-1995. године а на насловним странама је највише пута био заступљен Момчило Бајагић Бајага.

НИН је недељник да дугом традицијом и од све грађе, у њему су текстови били изузетно озбиљни, одмерени. Иако је доминантна тема у њему актуелна политика, економија, стање у свету, трудили су се да рок сцени, скрајутој у том периоду, понуде малу платформу па су повремено извештавали о догађајима, нарочито уколико су имали политички карактер. Он је такође излазио у периоду 1990-1995. године редовно.

Музички часописи су били оскудни. Већина њих није излазила у целокупном периоду који је обухваћен овим радом. Изузетак је *Нупер* пошто је све време био штампан али тих година се и он више бавио популарном естрадом и новокомпонованом музиком него неким алтернативнијим музичарима. Иако је пажња више посвећена некој другачијој култури него рок, у часопису није недостајало података о новостима у раду појединих група.

Pop rock је био музички часопис са нешто дужом традицијом излажења али, нажалост 1990. године је угашен. У писању су коришћени бројеви из 1988, 1989. и 1990. године. У том трогодишњем распону је часопис редовно излазио. Критике новинара према музичарима су изузетно оштре али давали су детаљан увид у стваралаштво и све новине у различитим музичким жанровима (изузев новокомпоноване музике).

Ниједан музички часопис није излазио током 1991. године али о догађајима се могло лако сазнати из недељника који су поменути на почетку. Наредне године је почео да излази часопис *Сао* и излазио је до 1994. године. Право освежење у то време, свеже информације и пружање подршке рокенролу. Од тог тренутка се у кратком временском периоду појавила неколицина часописа са искључивим нагласком на рок музику, познате музичаре и новитете из тог света. Огранак недељника *Vreme* је почео да излази 1993. године под називом *Vreme zabave*. Разлог за то одвајање читаве београдске музичке сцене у посебан часопис је велико интересовање публике за оно што се збивало се музиком која није турбо-фолк. Иако је часопис *Vreme zabave* почео да излази 1993. године, та прва година није доступна за кориснике, тачније загубила се свеска у депоу Народне библиотеке Србије. Иако се ради о само половини 1993. године, ипак сматрам да је то велики недостатак јер је часопис био сјајан извор података, информација и обавештења за 1994. и 1995. годину.

Још два музичка часописа су коришћена за писање рада. То су *Ukus nestašnih* и *YuRock magazin*. Оба су почела да излазе током 1994. године али били су нередовни због чега су се извињавали читаоцима. Проблеми су били у трошковима штампања и недостатку материјала. У *YuRock magazin*-у интервјуи са појединцима су били дуги по неколико страна, што је помагало стварању опширније слике о музичару.

Осим писаних извора, коришћени су видео записи са демонстрација, наступа, видео снимци појединих песама који су значајни за посматрање масе и расположења мноштва људи. Сви видеи су нађени на сајту YouTube.

О сватању значаја појединих пројеката из ратних година су од вредности били сајтови www.noizz.rs и www.danas.rs који су писали о обележавању годишњице од одржавања “Римтути тукија”.

Од литературе у писању је помогао зборник радова који је приредио Небојша Попов под називом *Srpska strana rata* у којем су главни проблеми времена тематски распоређени и разрађени у посебним радовима. Поред те књиге, за општи преглед последица политике вођене раних деведесетих је послужила књига Ерика Гордија *Kultura*

vlasti u Srbiji. О рокенролу и његовим првим корацима у Југославији је помогла књига Александра Раковића *Рокенрол у Југославији 1956-1968*.

Нарочито бих истакла књиге Душана Весића *Bunt dece socijalizma* и Александра Жикића *Mesto u mećavi* које пружају јединствен увид у рокенрол културу осамдесетих, појаву новог таласа у музици и свих оних имена која су постала значајна током ратних година. *Mesto u mećavi* садржи разговоре и интимна мишљења Милана Младеновића што пружа додатан увид у то како су његове песме настале под утицајем прилика и ситуација око њега.

Увод

Крајем осамдесетих година свет је полако упловљавао у један нови поредак. Пад Берлинског зида 1989. године је означио и пад комунизма у источној Европи након чега су почели велики политички преокрети. Стање у Европи је морало да се одрази и на Југославију. Последње деценије њеног постојања, осамдесетих година, у републикама су ојачали појединци који су све чешће почели да користе реч “независност”. Нажалост, за разлику од распада Источног блока који је протекао мирно и уз преговоре са водећим челницима нових држава, на Балкану је сценарио добио много драстичније обресе. На све оно што се дешавало у Србији, Европа је реаговала споро. Пошто више није била подељена, за Европу је Југославија изгубила дотадашњи значај “тампон зоне” према истоку. Земље Европе су имале друге ствари о којима је требало да брину попут поновног уједињења Немачке док су САД почеле да се баве ратом у Ираку. Југославија је проглашена проблемом Европе а опет у Европи нико није имао воље да се позабави тиме. Распад који је уследио је био праћен ратом, прво у Словенији и Хрватској током 1991. године а потом ратом у Босни и Херцеговини који је трајао од 1992. до 1995. године. Осим рата, Србија се у том периоду суочавала и са многим другим проблемима: доминација једне странке, неуспех у окупљању опозиције, тоталистички режим председника, увођење санкција 1992. године, инфлација и хиперинфлација, рестрикције струје, одласци младих из земље, цензура медија, форсирање кича и турбо-фолка у култури, онемогућавање алтернативе и размене информација.

Током 1990. године су одржани први вишестраначки избори у Југославији што је додатно одмогло ситуацији. Странке су биле формиране према етничким а не политичким критеријумима. Све републике су почеле да позивају на солидарност националних заједница и окупљање народа у природне и историјске границе. Јула 1990. године су словеначки и хрватски парламент изгласали независност. Годину дана касније су

прогласиле независност што је Европа брзо признала. Нажалост, већ тада су кренуле прве борбе прво у Словенији. Трајале су десерт дана након којих је призната њена независност. После тога, с јесени 1991. године су почели сукоби у Хрватској који су били обимнији, дуготрајнији и са много већим поседицама по становништво обе државе. Ипак, најгоре је тек уследило са признавањем независности Босне и Херцеговине 6. априла 1992. године. Већ по самом почетку рата је око Сарајева постављен обруч опсаде који је трајао 44 месеца током којих је читав град размишљао како да преживи. Упркос више покушаја преговора и обустављања напада, тек су међународни посредници марта 1994. године успели да зауставе сукобе. Рат у Босни и Херцеговини је завршен потписивањем Дејтонског споразума 21. новембра 1995. године. По њему је територија те државе подељена на два ентитета: Федерацију БиХ и Републику Српску у размери.²

Српско питање

Идеја о уједињењу свих Срба се појавила током КСИКС века и није напуштала водеће државнике. Више стотина хиљада Срба је живело по околним републикама, највише у Хрватској и Босни и Херцеговини. У атмосфери када друге републике желе отцепљење, политика у Србији се сложила да треба да се брани национално јединство Срба. Додатна увреда је био члан новог устава Хрватске по којем су Срби дефинисани као мањина.³ Национално питање на простору источне и централне Европе је било доста сложено јер на тим територијама су у прошлости постојали конгломерати држава после којих су остали изузетно измешани етнички простори. Дуго времена се проблем српског народа, његовог страдања и положаја у држави прећуткивао да би у неколико година пре почетка распада добио своје заговараче и борце. “Меморандум” САНУ-а се сматрао окидачем за поновно расприривање проблема Срба. У тексту чији су аутори били чланови САНУ-а се одбија оптужба да су Срби били тамничари других народа, јер једино они нису успели да реше своје национално питање. Желели су да се успостави пун национални интегритет српског народа без обзира у којој се републици налази. Власт је у тој разједињености српског народа тражила и кривца за опадање стандарда што је помогло да се масе определе за оружје а не за тражење плата. Догађаји са краја осамдесетих су кулминацију

² Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. Веку*, Београд 2013; 388-389, 402-403.

³ Чалић, *нав. дело*, 367-377.

доживели током 1990-92. године а у прилог успеха такве политике говоре и резултати избора на којима су (у свим републикама) победу однеле националне партије.⁴

Демонстрације 1990-1995. године

Већ јуна 1990. године је одржан први митинг српске опозиције у Београду. Процена је да је том митингу на Тргу Републике присуствовало 50.000 људи а организатори су били Демократска странка, Српски покрет обнове и Социјалдемократска странка Југославије.

Демонстрације које ће се годинама препричавати су се одиграле 9. марта 1991. године. Одржане су такође на Тргу Републике а биле организоване од стране опозиционих странака на челу са Српским покретом обнове. Митинг је организован као израз противљења информацијском монопољу и манипулацијама режима на власти. Ове демонстрације су биле и најризицијне од свих у том периоду јер је дошло до сукоба демонстраната и полиције коју је председник Милошевић послао на масу. Полиција је прво напала демонстранте код ресторана “Руски цар” желећи да брзо разбије окупљену масу али у томе нису били успешни. Гомили људи су се вође политичких странака обраћали са балкона Народног позоришта. Убрзо је полиција опет напала демонстранте, овога пута је имала појачање у виду водених топова, оклопних возила, коњице. Бацањем сузавца су такође покушали да растерају масу. Дошло је до сукоба између демонстраната и полиције који је нажалост резултирао смрћу једног полицајца и једног ученика из Београда. Немоћ полиције није дуго трајала пошто је до вечери председник послао војску на људе у пратњи тенкова и оклопних возила који су брзо средили ситуацију у граду. Након тога, од 10. до 13. марта 1991. године су се студенти Београдског универзитета окупили око Теразијске чесме. Придружили су им се глумци, сређношколци, музичари, грађани. Били су подржани од стране опозиционих странака. Овај догађај је остао упамћен као “Теразијски форум” током којег су демонстранти мирним путем желели да дође до промена у друштву. Покушај да се окупљање младих код Теразијске чесме уведе као стални догађај је покушала група београдских студената али овога пута није било полиције нити велике подршке јавности у пролазу. Петиције, молбе, позиви на разум у писменој и усменој форми више нису никада занимали. То одсуство жеље за исказивањем незадовољства се тумачило тиме да јесте почео рат у суседним државама, да су претходних година на телевизији гледаоци имали прилике да виде само рат: Румунија,

⁴ Olivera Milosavljević, “Jugoslavija kao zabluda”, u: *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom patenju*, priredio Nebojša Popov, Beograd 1996, 60-88.

Ирак, Хрватска, Словенија и да призори ужаса који сваки рат носи са собом су били призори на које је становништво навикло. Звуци митраљеза, снимци експлозија, патња људи нису више у великој мери погађали људе. Стога, одуство људи на Теразијама. У марту је била другачија атмосфера, и покушај да се људи дозову памети, покушај да се укаже на то да ће млади бити искоришћени у политичке сврхе није уродио плодом. Поред тога, Теразијски форум је од почетка нападан и покушали су да их сврстају уз неку од политичких групација иако су они били надстранички и културни покрет. Услед тога, реакције нема а да сам тај покушај форума није урадио ништа озбиљно.⁵

Годину дана касније, марта 1992. године је одржан мировни протест у знак сећања. Те године су почеле да делују многе антиратне организације у Београду које су позивале на мир и имале своје наступе, пројекте и демонстрације у Београду. Априла месеца је одржан концерт за мир на Тргу Републике. Током лета су били студентски протести. Након 1992. године је Београд утихнуо. Рат и политика су изгубили значај у свакодневно животу јер су се људи суочили са инфлацијом, немаштином, глађу. Сећања људи из тог периода више нису призори рата већ редови, несташице хране и борба за преживљавање.⁶

Антиратне организације

У једном од писама читалаца недељника ТВ Ревуја тражило се да пишу више о антиратним акцијама које се одвијају свакога дана, да читаоци широм земље знају да нису сви у Београду за рат нити да подржавају политику и да има људи који би да се одмах прекине са ратом. У рату су сви губитници па тако и у том и требало би заједничким снагама да се тражи од вођа да се престане са акцијама. Уместо да се крене у бој и да се носи пушка, треба да се крене у парк преко пута Скупштине Србије и да се запали свећа за жртве насиља и погинуле војнике. На том месту се окупља омладина и сви они који воле своју домовину и друге народе и они који знају да се ратом, уништавањем цркава, мостова не брани домовина.⁷

Почетак ратних сукоба пратила је и појава мировних покрета чији број није био мали али су били скрајнути. Док су неки на њих гледали као да су њихова залагања врховни чин једнога патриоте и некога ко воли своју земљу, дотле су их други називали “псеудоинтелектуалцима, укључени у специјални рат и субверзивну делатност против

⁵ Тања Симић, “Мир нема шансу”, *НИН* 5.7.1991, 30

⁶ Erik Gordi, *Kultura vlasti u Srbiji: nacionalizam i razaranje alternativa*, Beograd 2001, 195-204; Дарко Ђирић, *Време улице: политика на јавним просторима Београда у XX веку*, Београд 2008, 410-411.

⁷ *Радио ТВ Ревуја*, писма публике, 11.8.1991, 30

српског народа”. Ћосић је користио израз “српски антисрби” да их означи. Од почетка сукоба у Словенији а онда и Славонији су најорганизованије биле (иако нису била институционално организоване) мајке. Окупљале су се на трговима већих градова и тражиле од власти да не шаље њихове синове у рат и да их не употребљавају као “пионе у промашеној политичкој партији, којој су и цивилизовани свет и историја окренули леђа”. Мировни покрет мајки је био нарочито јак у Београду. Ту су се сваке вечери окупљале испред Теразијске чесме, нису имале никакве транспаренте и позивале су на мир.

У Београду су постојала два организована мировна покрета: ГАМА - Грађанска акција за мир која је покренута од стране београдских интелектуалаца. Центар за антиратну акцију који је основан од стране Европског покрета у Југославији, Хелсиншког комитета, Женске странке, Женског парламента и Удружење за југословенску демократску иницијативу. У Центру за антиратну акцију су говорили да у Југославији није постојала особа која је могла да заустави рат и очекивали су помоћ међународне заједнице. Како посматрача тако и мировних трупа. Центар се бавио различитим активностима а најважније су оне које су биле везане за пружање правне помоћи људима који нису желели да се одазову на позиве за мобилизацију. Радиле су на упознавању становништа са садржајима међународних конвенција чије је потписник била и Србија, а чије се одредбе крше. Урадили су приручник “Упозорење свима онима који су се прихватили оружја”. У приручнику су објашњења правила међународног хуманитарног права на основу којих се дало лако утврдити кршење тих права и почињавање ратних злочина као и ко су починиоци, посредни или непосредни.

Удружење за југословенску демократску иницијативу (УЈДИ) су чинили интелектуалци, одржавали су дебате, округле столове.

Европски покрет у Југославији се залагао за укључење у европске токове и процесе.

Жене у црном су почеле да делују од 1991. године. Постоје и данас а познате су по перформансима против рата. Биле су мировна група и нису се бориле за власт. Мировних група је било доста. Центар за антиратну акцију је почео да постоји 1991. године по избијању сукоба у Словенији. Залагали су се за право на живот и грађанску непослушност. Они су организовали највише мировних догађаја у граду: мировни концерт “Не рачунајте на нас” 1992. године, акција “Црни флор”, петиција “Спасимо Дубровник”, акција “Ход мира”.

Слична њима је била Грађанска акција за мир која је организовала спортске догађаје и дискусије.

По почетку рата у Босни везе између ових организација слабе.

У Србији су још деловали Хелсиншки парламент (са циљем подстицања развоја цивилног друштва), Цивилни покрет отпора (антиратне делатности и заштита људских права), Фонд за хуманитарно право (постојао од 1992. године и прикупљао податке о злочинима, кршењу основних права и слобода на територији бивше Југославије), Центар за културну деконтаминацију (промовисао алтернативну културу). Од 1994. године је постојао Хелсиншки одбор за људска права (пружали правну помоћ избеглицама). Нажалост, постојање оволиког броја организација са сличним залагањима је довео до тога да се групе само уситњавају. Међу члановима је била слаба комуникација што би могло да иде у прилог постојану толиких група - били су необавештени једни о другима. Нису имали комуникацију са жртвама у чије име су говорили, нису имали своја гласила. Ипак, њихово постојање је било назнака о могућности успостављања цивилизованог друштва на простору Србије.⁸

Санкције и инфлација

Државе Запада су закасниле и погрешно процениле озбиљност ситуације у Југославији. Како су се ствари заоштравале, није било могућности за компромис и то је стварало утисак да су земље Запада слабе и нису адекватно оспособљене да се баве југословенским проблемом. Без могућности за сарадњу и преговарање, новоформираној Савезној Републици Југославији (састављена од Србије и Црне Горе) су у мају 1992. године уведене санкције.

Економска нестабилност је за последицу имала несигурност и нестабилност у свакодневном животу. Хиперинфлација је била део осмишљене економске политике. Започета је оног тренутка када је режим почео да штампа валуту коју није могао да финансира и завршила се када је та пракса прекинута. Последице такве економске политике су биле несташица уштеђевине у страној валути, пензије и плате су отишле испод минимума који је био неопходан да задовољи свакодневне потребе. Економска независност је током 1992. и 1993. године била укинута што је деловало на појединце да се сами осете сиромашни и неефикасни каква је била и економија тих година у Србији. Доласком Драгослава Аврамовића на чело Народне банке Србије од 1994. године је покренут нови динар. Али, наредни период је био обележен рестрикцијама струје услед неадекватног одржавања система. Власт је за све кривила санкције. Ипак, тржиште је и

⁸ Филип Младеновић, "Мир или пир", *НИН* 9.8.1991; Bojana Šušak, "Alternativa ratu", u: Popov *nav. delo*, 531-557,

пре увођења санкција било оштећено услед рата и неадекватних економских реформи. Санкције су више деловале на плану идеологије, комуникације и свакодневног живота. На плану идеологије, услед изолованости је лако било наћи кривца у другоме, мњење се лакше хомогенизује и ствара се једнолично мишљење о осећању националног поноса. Комуникације су биле прекинуте између бивших југословенских република али и са светом. Није се путовало, нису се размењивале информације. Санкције су само допринеле осећају изолованости и биле су пре казна за оне који су били против режима.⁹

Одласци младих

Одлазак младих из Југославије или оног што је остало од ње није мерила ниједна од институција. Нису имали званичне податке колико младих у распону од 18 до 30 година је напустило земљу због кризе, санкција и рата. Стручњаци, психолози и социолози су сматрали да је то могуће и највећа и најтежа последица коју је Југославија имала због рата. Бег од стварности су млади вршили на два начина: или физичко бежање односно одлазак у иностранство или пак одлазак у свет удаљен од стварности коришћењем опијата, алкохола, дроге али и окретање мистицизму. Анкете спроведене међу ученицима завршних разреда основне и средње школе, су показале да се све више окрећу свету забаве и дроге. То је механизам одбране: затварање очију пред реалношћу. Опало је интересовање за учешће у друштвеним дешавањима. Анкета спроведена 1993. године са питањем да ли би отишли у другу земљу да тамо раде је имала 61% позитивних одговора код испитаника. У Канадској амбасади у Београду се за иселјење дневно пријављивало између 100 и 500 “стручњака”, Прва земља на листи жеља за избеглице је била Канада која је у току 1992. године издала 2900 имиграционих виза и претпостављало се да ће тај број да се повећа у току 1993. После Канаде, Срби су одлазили највише у Јужну Африку, САД, Аустралију и Нови Зеланд.¹⁰

Медији

Улога медија у рату који је пратио распад Југославије је велика. Све мања могућност за компромис је за последицу имала све бурније изјаве на медијима. Владајућа партија је брзо ставила државну телевизију под своју контролу у свим републикама. Дневници и емисије су били пуни пропаганде, мржње и разних предрасуда. У Србији штампани

⁹ Е.Горди, *nav. delo*, 177-213.

¹⁰ “Талентовани одлазе”, *Илустрована политика*, 27.3.1993, 10; М. Поповић, “Велико бекство”, *НИН*, 19.5.1995, 28.

медији, радио и телевизија су све чеће на програму имали историјске теме, са посебним нагласком на Други светски рат и страхоте које је преживео српски народ. Ширене су гласине о непријатељу, истицани стереотипи, преношене неистине, потпиривала се мржња и страх код људи. Захваљујући атмосфери рата много тога је постало могуће, агресивност је била прихватљива као и агресивно понашање. Најпознатији медији у Србији су рано стављени под контролу власти. Најпознатији и најутицајнији дневни лист Политика је већ 1988. године била део режима. После Политике, Радио телевизија Београд је 1991. године спојена у једну са телевизијама Новог Сада и Приштине у Радио телевизију Србије.¹¹

Кич и турбо-фолк

После завршетка Другог светског рата комунисти су почели са уништавањем породичних задруга и села што је приморало младе људе и њихове родитеље да одлазе у градове где би се настанили и где би тражили послове. Због недовољног нивоа образовања, једино су могли да буду радници, малих примања који су почели да се насељавају у приградском делу Београда и на тај начин је почео да се формира посебан слој друштва - приградски слој. Млађи су полако и почели да се школују, да завршавају факултете али је велика већина и даје остала необразована или полуобразована што је морало да утиче на све сфере њихове личности па и путање уметности и музике. Да би исконтролисала изворну народну музику, власт је дала да се она прекомпоније од стране Радио Београда. Али та музика је била више исфорсирана и непознато је звучала тим људима који су уз њу одрасли. Џез, рок су им и даље страни а као нису осећали ни прераде народне музике као своју музику, они који су били досетљиви и талентовани су почели да на оно како су они знали и шватали народну песму да додају елементе забавне музике. Да би се приближили што више публици, одабир текстова новокомпоноване музике је почео да задовољава све ниже критеријуме. Певање је заменило завијање уз примесе Оријента. Празан простор који је остао између непостојања традиционалне песме и неразумевање урбане, градске музике је био идеално тло за развијање новокомпоноване музике. Новокомпоновани певачи су гостовали у свим емисијама на државној телевизији: Јутарњи програм, Недељни ручак и ударни вечерњи термини. Истраживање аудиторијума РТБ је за резултат дало податак да је најгледанија музичка емисија у новембру 1992. године био пренос Посела 202 из Бора. Пренос је емитован на Првом програму државне телевизије у

¹¹ Чалић, *нав. дело*, 378. Aleksandar Nenadović, "Politika" u nacionalističkoj struji", u: Popov, *нав. дело*, 586-589, 615-620.

“ударном” термину: 20:50-21.50. Два милиона гледалаца. Одлике нове музике су биле: проста мелодијска структура, једноставне риме, понављање истог рефрена више пута, понављање уобичајених епитета. Најбитније је да се лако памти, да се може лако запевати и да буде део атмосфере на неком догађају. Социјални миље се проширио: више нису само необразовани, полуписмени и они са села већ и средње образовани па и високо образовани који су ишли са децом на наступе. Велики је проценат младих са ширег градског подручја који су још као мали почели да слушају извођаче из те врсте музике. Зашто су биле пријемчиве? Носе оптимистичан тон, пригодне су песме за различите битне догађаје у животу појединца: женидба, рођење сина, одлазак у војску. У свему томе народ налази потврду идентитета. И то је кључни део њиховог супеха: национални идентитет. Иако је на државној телевизији проценат приказивања народне музике био драстично мањи у односу , на пример, забавну, управо ти певачи и певачице су гости по разним емисијама којима су много доступнији народу, причају о својим “скромним” почецима, певању по кафани пошто их школа није интересовала. Та музика није настала ођедном и спонтано већ је наметнута преко званичних медија. Створен је и читав њихов имиџ: одећа, стил, прича о брзом успеху. Та музика је одраз стварности у Србији, она је утицала на начин размишљања и начин живота. Ослонци су јој патриотизам, пороци, хороскопи, порнографија и све то се свакодневно налазило како на приватним тако и на државним телевизијама. Кич музика је само део велике целине опадања друштва. Народ је био усмерен на ту музику и њене извођаче јер избора није било. Слушали су их и гледали не из добре воље већ јер су били приморани.

Друштво диктира музику али и музика диктира начин мишљења и начин живота. Избијање рата је довело до краја рокенрола на овим просторима. Престало се са сарадњом са другим републикама а домаћи рокери су се повукли и само чекали да се нешто промени. Празнина која је на тај начин настала је била сјајно место да се увуче новокомпонована музика. Преузели су део имиџа рокера и њиховог наступа па су убрзо деца родитеља који су слушали Стонсе, Битлсе, почела да слушају народњаке. Многи рок музичари су почели да раде за народњаке, да им пишу текстове и и аранжмане што је унеколико утицало на љубитеље бендова да иду за миљеником и почну да слушају турбо-фолк. Атмосфера на местима где се излази је исто помешана јер млади немају критеријуме за музику. “Безвољни и отупљени” прихватају се патетике из народњачких песама. Одговор на питање зашто се млади окрећу новокомпонованој музици је и у томе да нису имали где друго да оду, ни у биоскопе, ни у музеје. Осим што им наступ и текстови нису у народном духу као њиховим претходницима, тако и изглед је другачији:

под утицајем МТВ-ја носе кожане јаке, поцепане фармерке, зализане косе, наступ је агресиван, спотови без укуса. Певачице не могу изаћи пред камере и публику без крста на себи “довољно велик за куполу неке омање цркве” да би публици показивале своје богатство. Проблем са кичом није у томе што је то лоша уметност већ то што је привлачна.¹²

Места за младе

Места на којима се током прве половине деведесетих још могао чути рок су била малобројна. Ипак, то су била места која су годинама уназад већ стекла статус култних места за одржавање рок свирки младих и нових бендова али и оних са већ утврђеним именом. На великој сцени “Дома омладине” су у јесен 1995. године наступили Кристали, Рамбо Амадеус, Публика је уживала уз њихове звуке, нарочито уз Ван Гог који је песму “Земља чуда” посветио Милану Младеновићу. Публика је то поздравила паљењем упаљача док је група изводила песму.¹³

КСТ је 1994. и 1995. године угостио догађај назван “Гроовање” на којем су наступали пред београдском публиком бендови новијег таласа рокенрола. Београдска публика је била “изгладнела” за добрим ритмом и песмом и са одушевљењем су прихватили наступе музичара. Гроовање је замишљено као низ концерата који би се одржавали викендом у КСТ-у где би се публици представљали новији бендови. У оквиру пројекта су Јарболи, Клинички мртав и Џа или бу. Млади бендови од којих Џа или бу имају најдужу каријеру, само су пре КСТ-а наступали у Барутани, СКЦ-у и на Хајдучкој чесми. Ишодом свирке су били задовољни и организатори и музиканти и публика па је коментар само “Хоћемо још!” Концерт број три у оквиру Гроовања је био у организацији “Времена забаве” и здавачке куће ЛВО Рецордс. Најава да ће снимак наступа бендова са Гроовања бити издат у виду албума и појавиће се после Нове године, дакле почетком 1995.¹⁴

Пре рата су познати бендови свирали и на бруцошијадама: добродошлицу ан ПМФ су студентима пожелели Октобар 1864 и Партибрејкерс.¹⁵ Бруцошијада Правног факултета је била место где је цео град желео да дође: програм је водио Рамбо Амадеус.

¹² С. Ђурђевић-Лукић, “Звуци родног гета”, *НИН* 20.8.1993, 28-29; Б. Бачевић, “Ритам да те питам”, *НИН* 25.3.1994, 28-30.

¹³ С. Rabbit, “Spektakl?!”, *YuRock magazin*, novembar 1995, 4.

¹⁴ “Groovanje”, *Vreme zabave*, novembar 1994, 61.

¹⁵ Rubrika “Live”, *Pop rock*, 27.12.1989, 30.

У препуном амфитеатру су свирали Октобар 1864, Хаустор, ЕКВ (група која је постала мит у Београду што због албума што због наступа уживо).¹⁶

Клуб “Фузија” је био место окупљања младих, испрва посматран са подозрењем од стране старијих и родитеља али убрзо се гледало као на безбедно место за излазак. Клуб студената Ликовне академије познатији као “Академија” је отворен 1982. године али тада нико није мислио да ће то место постати простор где се окупљала београдска алтернатива. Након ње, јављају се “Фузија” и “Бошко Буха”. Повећање популарности тих места се оправдало тиме што је нови талас и дух који је носио са собом 1982. године био на врхунцу. У нови талас су се слили и мањи покрети и створила се нова алтернатива сцена која се разликовала од тада популарне градске куч-културе. Како се бројчаност публике увећавала, убрзо су морали да траже нови простор где би се алтернативна омладина окупљала. Избор је пао на Дом омладине. Ту је настала “Фузија”. Шта је то што је “Фузију” чинило толико популарном? Појединци су долазили ту да се удаље од куће и ослободе негативне енергије коју тамо накупе. Стари посетиоци “Академије” су избегавали “Фузију” викендом јер је било “превише клинаца”. Редови испред Дома, оних вољни да уђу су били толико дугачки да по речима једног посетиоца “као да је бесплатно” и дуго се чекало на улазак. Било је случаја да се у ред стане у 21:30 а у простор уђе у 23ч. У прилог томе да су биле велике гужве и редови иде и то да су постојали редари ради контролисања ситуације. Викендом их је било и до петнаесторо. “Понекад се ред отегне до “Политике”. Сам простор је био прилагођен за младе, велики и лепо дизајниран. Ту су се окупљала и цела одељења. Ко је хтео да игра могао је, а ко није, постојао је простор предвиђен за седење. Дискоотеке су прихваћене као безбедна места где деца могу да се забаве а родитељи да не брину где су.¹⁷

Прослава јубилеја постојања КСТ-а 40 година и 25 година постојања КСТ дискоотеке је обележена 1994. године. КСТ дискоотека је била једна од првих послератних дискоотека у СФРЈ. Поред ње постојала је у Загребу “Кулушић” дискоотека и њихово деловање и окупљање младих је био врх југословенских дискоотека. Ту су се одржавале живе свирке и концерти који су снимани па могу да посведоче о атмосфери у дискоотеци. Услед ситуације у земљи, одлазак у дискоотеке се или није могао приуштити или су људи били у “бедаку” да би излазили. Многи од оних који су били редовни посетиоци дискоотека по Београду су престали да иду јер је почела да се пушта новокомпонована музика и тиме се број места за оне између 20 и 30 година поприлично сузио. Опадао је број диско-

¹⁶ Rubrika “Live”, *Pop rock*, 24.1.1990, 31.

¹⁷ Д. Машић, Б. Анђелковић, “Где су нам деца”, *НИН*, 11.3.1990, 40.

клубова нарочио оних у којима се у неко доба ноћи не би пуштали звици турбо-фолка. Њихово затварање или прилагођавање ономе што публика воли је мењало имиџ Београда као урбаног места. Од новијих места за омладину била је популарна прва фолкотека довитљивог назива “Фолко”, затим “Индустрија” и “Академија”. “Индустрија” је била “ин” место за младе. У интервјуу са младићима и девојкама који кажу да су пре излазили на Академију али је друштво почело да се расипа (“музика и даље О.К.”) или је престало да излази. Атмосфера је била пријатна и прихватљива до доласка “дизелаша”. Њихов долазак је означавао и крај доброг провода. Неки су излазили само да би били у току са дешавањима док је било и оних који нису излазили годинама (у разговору са двадесетогодишњаком): “Није то само лова, људи су у “бедаку”, а многи су побегли у иностранство”. Ранији посетиоци дискотека су имали доста да кажу на конто промењеног стања: из њиховог угла Београд је раније (пре рата) више био део света него тада. Рокенрол као популарна музика је важио за музику бунта, не прихватања норми наметнуте од стране друштва а прихватање светских система вредности. Ни тада Београд није био толико део светске сцене али су новитети лако налазили пут до њега. Док данас (1994) је деци на располагању билио 5 канала на телевизији, МТВ им је доступан за гледање свакога дана. Али, уместо да бојкотују културу наметнуту од режима, они је подржавају и уживају у њој. Они који познају рокенрол су и даље издвајали “Академију” као последњу “рок-Бастиљу”. Музика, атмосфера, понашање посетилаца све садржи још рокерског шмека. Током шездесетих главно место окупљања у Београду за омладину је било стадион “Црвене Звезде” на Малом Калемегдану”. Током седамдесетих су се појавили први рок-клубови “Зепелин”, “Ф” на Филозофском факултету, “Академија” је отворена крајем шездесетих али је јако брзо затворена због проблема са наркотицима да би потом током седамдесетих и осамдесетих остала једно од 10 најзначајнијих “авангардних простора у Европи”. Диско -клубови су били на “Ташу”, “Бункер”, “Нана”, “Дуга”. Деведесете “Индустрија”, “Солфуд”, “Битеф”, “КСТ”. Поред места за окупљање и свирке клубови су постали и изложбени простори деведесетих пошто недостајало је правих изложбених простора.¹⁸

Нови алтернативни простор за исту такву публику је створен захваљујући сарадњи Радија Б 92 и општине Стари град. Простор се налазио у некадашњем Дому културе “Браћа Барух”. Дато му је име РЕКс (при реновирању на згради је пронађен тај назив који је остао као реквизит са снимања и одлучили су да задрже то име). Замишљено је да то

¹⁸ Н.В, “Здравко Циврић”, *НИН* 4.3.1994; А. Билановић, “Сумрак дискотека”, *НИН* 29.4.1994, 28-29.

буде простор за културу и за сва она видео изражавања која су у претходних пет година били потиснута.¹⁹

Алтернативних простора за наступе исто тако алтернативних музичара је било. Били су малобројни али то је било у складу са ситуацијом на београдској сцени, ни бендова није било одвише. Сви они који су желели и могли себи да приуште одласке на свирке омиљених бендова су за то имали прилике на добро знаним местима у Београду.

I Главни актери антиратног покрета у Београду (1990-1995)

“Коју улогу заузимају музичари у овој ситуацији?”

Да се музичари питају, овај живот не би изгледао овако, већ много другачије. Међутим, наш глас је небитан.”²⁰

Почетак рокенрола у Југославији

Рокенрол је био део велике културне и друштвене револуције КсКс века. Од педесетих година прошлог века та врста музике је почела да руши све границе на које се дотад навикло у музици, било у текстовима или понашању публике, па је био забрањен у исламским земљама. У Европи, услед њене подељености у то време, у Источном блоку је звук рокенрола утихнуо као последица идеолошких притисака. Положај Југославије у Хладном рату је био специфичан и прихватање културе запада, најпре музичке културе, није сматрано опасношћу за очување реда и мира. Напротив, ту је шваћен као интегративни фактор за омладину, потврду политике мира, неутралности. Прихватање рокенрол музике и културе у Југославији је трајало читаву деценију: од појаве првог чланка у новинама о тој музици (1956. године) па до 1966. године када је дат легитимитет музици пошто је тадашњи председник Јосип Броз Тито присуствовао концерту. Рокенрол је био више од музике. У себи је развио поткултуру ангажовања у проблемима друштва ради његове промене, мењао је понашање и моду и у овој музици нису били битни ни порекло нити језик. Оно што је највише плашило одрасле и родитеље је то што је рокенрол у себи имао одговор на многа од питања која су бринула младе тих година,

¹⁹ Љ.Г, “Алтернативни “Рех”, 7.10.1994.

²⁰ Милан Дамљановић, “Два лица: Рамбо и Мица”, *НИН* 13.3.1992, 44.

изазивајући у њим револт или смирење. Слушањем такве музике се могао контролисати бес и доказати независност.

Развој рокенрола у Сједињеним Америчким државама је био заснован на бунту, побуни против досадне културе белог становништва било у школи или друштву док је у Великој Британији имао карактер политичког и социјалног покрета. Његова култура се развијала упоредно са важним друштвеним променама: сузбијање расне сегрегације, ширење свести о пацифизму и сексуално ослобађање.

У Југославији се крајем педесетих година КсКс века у градским срединама слушао џез као и страна музика. На забавама и радио програмима је доминирала забавна музика насупрот народне. Захваљујући путовањима и присуствовању неким рокенрол догађањима у Европи, у Југославију су долазиле информације да ипак та врста музике и није толико лоша и да не делује лоше на омладину. Током шездесетих омладина је почела да се буди и буни против одређених појава у друштву, да одрасли престану да их игноришу, да се смањи генерацијски јаз. Увид у њихове проблеме је имао врх КП и желели су да спроводе политику која би унапредила рад са омладином. Тито је био на страни омладине и сматрао да је њихов интернационализам позитивна појава. Њихово незадовољство неразумевањем од стране одраслих, немогућности да нађу посао, многобројним одласцима из земље, лоштим условима у студентским домовима је кулминирало на студентским демонстрацијама 1968. године. Пошто је донета одлука да су млади у праву, успостављена је веза између рокенрола и популарне културе са партијом. Тај савез је трајао две деценије. Партија је рокенролу дала скоро неограничени простор за утицај на младе али поред музичке поруке, рокенрол је почео да шаље и идеолошку поруку у корист партије.²¹ Савез омладине је тада прихватио рокенрол као друштвену појаву.

Рокенрол је прешао пут од побуне против родитеља до побуне против традиционалног друштва. Постао је поткултура а потом и контракултура да би на крају био део званичне културе; нису га заустављале нити расне, етничке или државне баријере.

Нови талас у Југославији

Каква је била даља судбина рокенрола у Југославији? Крајем седамдесетих је почео да се појављује нови израз у музици који ће касније добит назив нови талас. То је

²¹ Александар Раковић, *Рокенрол у Југославији 1956-1968*, Београд 2012, 27-31, 50, 54, 68, 159, 161, 165, 225-227, 325-326, 334-339.

био неформалан музички покрет унутар југословенске рок културе. Прво је јавио у Љубљани, раширио се на Загреб и потом Београд. Главни представници овога таласу су били (у Београду) Идоли, Електрични оргазам, Шарло акробата, Пилоти. Нажалост, тај талас није трајао дуго. Већ 1982. године је нестао пошто се распала сцена унутар покрета.

Нови талас није био увезен са запада, из Велике Британије или САД-а. Јесте се такав вид музике појавио пар година раније у Великој Британији али овај талас је био специфичан за Југославију. Он је настао као последица друштвених и политичких прилика у Југославији, побуна против система без намере да исти буде оспораван (у Великој Британији је то била економска побуна и довођење система у питање). Група тинејџера тога времена је своју енергију одлучила да искористи у уметности. Овај талас је додатно афирмирао рок у Југославији пошто се дотле на рокенрол гледало као на нешто што је вештачко на овим просторима. Нови талас је променио културу, уметност, дао прилике новим музичарима, писцима, фотографима, глумцима да се изразе. Захваљујући њему, рокенрол је добио још већу масовност, концерти су почели да се одржавају чешће у току једне недеље. Главна идеја око које су се организовали бендови је била да прошире домете личне слободе: желели су да освоје личне слободе независно од режима и онога што је он називао колективне слободе. Појединац је могао да буде слободан независно од друштва у оквиру кога живи. Деловање бендова новог таласа је требало да изазива и провоцира, да отварају нове теме у своме стваралаштву, теме које су избегаване или скрајнуте. Створили су нове јунаке у песмама, и што је најбитније показали су колику моћ може да има друштвена порука у музици. Певали су и о преиспитивању политичких слобода, полицијске свемоћи у држави, о немогућности да се одрже ограничења грађанских слобода. Није довођен систем у питање већ су указивали на мане у систему. Нису желели да се систем смени већ реформише и побољша; њихова борба, ако се може тако назвати, је била најпре борба за промену менталитета појединаца, али то је већ битка осуђена на пропаст.²²

Објављивање заједничког албума под називом “Пакет аранжман” се сматра почетком новог таласа. На том албуму су се нашле четири песме Идола, четири Шарло акробате и три Електричног оргазма. Албум је објављен 1981. године и данас се сматра једним од култних албума београдске рок сцене. Поред њега, значајан је и једини албум који је објавила група Шарло акробата “Бистрији или тупљи човек бива кад...” исте те године. Група није дуго постојала (од априла 1980. до октобра 1981. године). Данашњи

²² Dušan Vesić, *Bunt dece socijalizma*, Београд 2020, 298-302, 307

критичари и зналци овај албум сматрају једним од најважнијих у југословенском року, и новом таласу. Захваљујући експериментисању са музиком отворили су могућности за нове начине размишљања при стварању музике. Албум је имао мали тираж, 10.000 примарека, слабу промоцију у медијима, а у прилог није ишло ни то да је албум објављен током лета. Имали су мали комерцијални успех (иако им то није ни било битно) али је утицало на то да нису имали свирке током лета што је узроковало додатно незадовољство а продаја албума је била незавидна.²³

Година која је означила почетак краха југословенског рокенрола је уједно била година која је затворила најплоднију деценију што се тиче тог истог рокенрола. Мало је било оних који су од почетка осамдесетих и новог таласа преузели то нешто ново што је нудила неколицина група и оформила нешто јединствено. У томе су успели чланови Шарла касније чланови ЕКВ-а и Дисциплине кичме.²⁴

Прихватање вредности хипи покрета

У време док је рокенрол музика и култура почела да добија чврсту основи и опште прихваћање у југословенској средини, убрзо је са запада почео да продире још један покрет, више културни него музички. У историји је остао упамћен као хипи покрет и био је део контракултуре шездесетих. Рођен из студентских демонстрација у САД-у против рата у Вијетнаму, убрзо је добио обресе љубави према свима, цвећа, слободног живота, промовисања сексуалних и личних слобода. То је био још један вид револта тога времена. Иако су се залагали за ненасиље, неки њихова деловања су имала велике, симболичне поруке које су потоње генерације усвојиле. Примера ради, слика девојке која пружа цвет наоружаном војнику испред себе. У студентским демонстрацијама 1992. године, приликом одласка на Дедине и покушаја студената да разговарају са председником Милошевићем, заустављени су од стране кордона полиције. Једна од учесница протеста, је стала пред њих са букетом цвећа и почела да дели пупољке али нико од њих није желео да их прихвати.

²³ Шарло акробата (музичка група) преузето 12.9.2021. године са [https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%BE_%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0_\(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0\)](https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%BE_%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0_(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0))

²⁴ V. Pantić, "Dobar vetar uz lice", *Pop rock* 10.1.1990, 25-28.

Идеја водилња хипи покрета је била позната и прихватљива младима у Југославији. У школи су учили о братству и јединству, о миру, толеранцији, несврставању а то су биле управо ствари за које су се залгали хипици.²⁵

Како је све ово деловало на музичаре током деведесетих? Да ли су су идеје из ранијих периода одржале или је нешто морало да се мења? У даљем тексту су представљене музичке групе које су биле активне током 1990-1995. године. Поред тога што се стварале музику, поставља се питање да ли је та музика имала неку поруку, политичку или друштвену? Да ли је време оставило трага на стваралаштву? Поједине групе су одабрале да политика нема никаквог удела у њиховој музици јер је људима већ свакодневница била довољно тешка, па не морају о њој да слушају и у песмама омиљених извођача. Са друге стране, постојали су они који су сматрали да је певање и стварање музике једини начин да се изразе и кажу шта имају а да то дође до веће броја људи. Да им покажу да нису сами, да има још оних који тако мисле и који деле исте вредности са њима.

Екатерина Велика (у даљем писању ће група бити навођена као ЕКВ)

Главни певач, текстописац и гитариста, Милан Младеновић је почео каријеру у групи Лимуново дрво које је правила музику по угледу на хипи покрет. Та група 1980. године мења име у Шарло акробата. Две године касније настала је Катарина II али због сукоба у бенду, 1984. године мењају име у Екатерина Велика. До шире публике стижу 1985. године плочом “С ветром у лице”. Од 1987. године и плоче “Љубав” (*Земља, Поред мене, Људи из градова, Тонемо*) песме добијају тужну интонацију и прве трагове Миланових депресивних текстова. Постајали су све популарнији нарочито захваљујући новом албуму из 1989. године “Само пар година за нас” после кога су били на врхунцу каријере. ЕКВ је представљала “музичко достојанство и част у овој земљи”. Ова група је била симбол отпора према фолк музици, симбол урбаног Београда, интелектуалног Београда. ЕКВ је дао печат времену. Милан је у песмама уврстио Београд, самоћу, храброст, немоћ, веру, наду. Певао и писао о људима који недостају, о онима који су побегли одавде. Он сам је остао и опстао на сцени упркос лошој медијској промоцији.²⁶ Утицај средине није заобишао групу ЕКВ па на наредним музичким остварењима се суморна стварност осећа из стихова песама (*Забрањујем, Идемо, Дум, дум, Бледо*). “Дум дум” по Милановим речима је била плоча која је “јакно мрачна” и на њој се говорило о

²⁵ Kristofer Bigzbi, *Moderna američka kultura*, Podgorica 2009, 344-346, А. Раковић, нав. дело, 558-560; Studentski protest 1992 - Tolstojeva ulica preuzeto 19.9.2021. sa

https://www.youtube.com/watch?v=v-LHPHcF7AE&ab_channel=MojaSrbija

²⁶ Р. Двизац, “Последњи хероји рокенрола”, *ТВ Новости* 24.11.1993, 17.

озбиљним стварима због чега је постојала опасност да изгубе већи део публике која их је дотада слушала. На омоту плоче је човек којем неко држи пиштољ на слепоочници. Такав избор омота је извршен јер приказује човека који нема више ништа, спуштен је на најнижи ниво постојања. Политичка ситуација је на рокенрол и културу уопште утицала на јако лош начин. Није било комуникације, размене информација, сазнање о новитетима у култури што доприноси чињеници да културе нема а рокенрола је мање. Смањује се и простор у којем могу да делују, смањује се публика.²⁷

“Неко нас посматра” је наредни албум изашао 1993. године. “Неко нас посматра” као знак да неко брине о нама. Текстови експлицитнији без потребе да слушалац сам дође до закључка већ му је тај закључак дат. Време је суровије и не треба да околишају већ конкретно да изнесу шта мисле. Понос зашто баш понос? То је оно једино што остаје уколико је особа радила са свешћу, искрено и поштено, и онда ствари не буду како се надала.²⁸ Радио Б92 је захваљујући гласовима слушалаца у емисији “Џубокс” песму ЕКВ *Још само пар година за нас* прогласио најбољом песмом екс Ју.²⁹

Њихов рад, стваралаштво, музика, квалитет произведеног су показали домаћој рок сцени да се може другачије размишљати и певати. Милан није био рад да прати правила и стандарде времена, померао је очекивања средине. Праксу свирања и шватања шта публика жели су стицали управо на концертима на култним местима окупљања омладине осамдесетих: СКЦ, Пивара, КСТ, Дадов, Економски факултет. Друга половина осамдесетих је већ имала нову генерацију рок публике, која је укусу у музици добијала и стварала на основу имена група новог таласа који су постали хероји домаћег рока. Иако можда по музичкој оцени песме нису биле високог квалитета, промењена ситуација у земљи где млади људи нису видели излаза дала је Милану и његовој екипи још једном улогу оних који говоре за њих.³⁰

Значај је био њихов концерт у Центру “Сава” из јесени 1993. године. Сматрало се да град у коме нема рокенрола је мртав а њихов наступ је дао наду да је Београд још куцао. Почели су наступ са *“Бежимо у мрак, бежимо са овога светла..”*. Због тешке материјалне ситуације нису сви у публици били у могућности да раније набаве ново музичко остварење групе па су тек на концерту први пут чули песме попут *Хеј, мама, Јадранско море* док је било оних који су сваку песму знали напамет. Једна од новина на концерту која га је разликовала од претходних јесте то да током свирања лаганијих

²⁷ Milica Vukomanović, “Srce kuca”, *Huper* 19.12.1991, 38-39

²⁸ Milica Vukomanović, “Novi zvuk i fazon”, *Huper*, 18.5.1993.

²⁹ Petar Janjatović, *Ilustrovana Yu rock enciklopedija 1960-1997*, Beograd 1998, 76-78.

³⁰ “Nikad ne pristani na čopor”, *Ćao* мај 1995, 26-28.

песама, публика није палила упаљаче из простог разлога - били су скупи. Енергија која је исказана те вечер од стране групе и публике је показала да политичари ипак неће моћи да у потпуности униште људе о којима пева ЕКВ.³¹

За ову групу је од велике важности посвећеност текстовима и речима. По Милановим речима: *“Свака реч може бити јако добра ако се употреби на правим месту и са правим осећањем.”* Стога су речи љубав, слобода, земља употребљавали у истинским значењима.³² ЕКВ је била мала група “горких људи”. Одређене ствари у животу су пропустили али захваљујући томе чиме се баве су у прилици да кажу шта мисле. Свесни су били да се њихове песме пуштају на радију, телевизији, да излазе плоче, касете које људи купују, пусте код куће и слушају музику и речи и да је то за њих велика одговорност. Нису желели да буду масован бенд већ да раде шта воле и да допру до одређеног броја људи. Сматра да они живе сличне животе као многи њихови вршњаци у земљи и да својим текстовима изражавју и њихове жеље и оно што би они рекли. Песме су огледало емоција које осећају а поред емоција је изражено оно што се дешавало у њима, у Југославији, у њиховим животима. Желе да својим стваралаштвом “окупирају људе, да им бацимо у лице неке ствари које нису тако пријатне.”. Људи су окренути себи и својим најближима и када им се пусти песма која говори о том малом кругу људи око њих, слушаоци мењају поглед на њих.³³

Нажалост, група је остала без свога најважнијег члана новембра 1994. године. Поводом смрти Милана Младеновића објављене су фотографије, чланци и изрази захвалности. Стихови које је писао су били мрачни попут времена у којем се живело. “Истинити као и наш живот”. Иако је писао и певао о мрачној будућности на крају песама је нудио наду. Један од највећих критичара времена и људи је отишао и оставио огромну празнину у рокенролу овога простора.³⁴ Питавши га у једном интервјуу шта би променио у земљи, његов одговор је био кратак: променио би “неколико стотина хиљада мозгава у овој земљи”.³⁵

Већину београдских младића и девојака је потресла вест о смрти Милана Младеновића. Упркос продору народњака и све већој заинтересованости младих за њега, Милан је остао упоран и остао је рокер до краја, одржавао дух рокенрола. Други су се разишли по свету а оно што је остало је потонуло под налетом турбо-фолка. Но, Милан је

³¹ М. Вучетић, “Неко их посматра”, *Радио ТВ Ревуја*, 18.11.1993.

³² V. Pantić, “Dobar vetar uz lice”, *Pop rock* 10.1.1990, 25-28.

³³ Z. Trbović, “Naučno-fantastični bilijar”, *Pop rock*, 7.3.1990, 20-21.

³⁴ В.П, “Рокенрол заувек”, *Радио ТВ Ревуја*, 10.11.1994, 21.

³⁵ Milica Vukomanović, “Srce kuca”, *Hyper* 19.12.1991, 38-39.

остао, наставио да ствара музику, све бољу од боље и читав бенд је остао као велики и незабораван део историје домаћег рокенрола. Поред тога, још је и симбол урбане, београдске омладине, оне генерације која је одбијала да се приволи турбо-фолку, самовољи политичара и прихвати националну мржњу. Један од читалаца је тражио да се наведе његова биографија јер “смо му сви дужни поштовање”.³⁶

Електрични оргазам

Формирани 1980. године и први наступ овог панк бенда се десио у малој сали СКЦ-а. Године 1981. су снимили ЛП “Пакет аранжман” са Идолима и Шарло акробатом. Новинар магазина *New musical express* је бенд сматрао “најузбудљивијим небританским саставом” и део тиража је био доступан за продају у Енглеској.³⁷ Осамдесете су за музику биле време када су музичари сакупљали искуства претходних уметника и створили музику која је компилација дотадашњих стилова. Гиле је себе сматрао антишовинистом и антинационалистом и да није придавао важност томе одакле је неко. Да порекло не игра битну улогу када процењује људе већ оно што ти људи имају да му саопште.³⁸ О рату је такође имао понешто да каже: то је једна од појава које се понављају, то је историјска пометња. Прошлост и будућност га не занимају већ садашњост али жели као и сваки “нормалан човек” да се цела та епизода са ратом заврши, да престане и да почну опет да живе као добре комшије, да путују и сигуран је да ће за неколико година ситуација бити боља и да ће моћи слободно да путују једни код других. Улога рокера у ситуацији не може бити велика јер “да су се рокери питали до тога не би ни дошло”. Политичари су започели рат и они ће да га заврше а на рокерима је да успоставе музичке мостове са бендовима које знају и са којима су раније свирали а да су из других република. Оргазам никада није био нити жели да буде политичка група, али у стваралаштву, у текстовима ће бити одраза политичких и животних прилика. Не желе да буду чланови странки или да се политички ангажују већ да раде свој посао. Јесте на снази период мрака али у том мраку увек треба да буде неко светло које сија и даје наду људима да треба да остану у Србији и да раде посао који воле.³⁹ Таква политика старих рокера би новијим помогла да почну да комуницирају међусобно. Током 1992. године је Гиле сматрао да “јакно је много медијских злоупотреба”. Рат је само још више загрејао медије који су и раније били настројени преувеличавању догађаја и изјава, како у српским тако и у хрватским медијима. После

³⁶ У рубрици “Читаоци, гледаоци, слушаоци, *Радио ТВ Ревуја* 1.12.1994.

³⁷ Р. Јанјатовић, *нав. дело*, 78-9.

³⁸ S. Golubović, “Četvorka u braku”, *Pop rock mart* 1988, 15-17.

³⁹ Milica Vukomanović, “Svetlo u tunelu”, *Huper* 7.4.1992

разговора са пријатељима из Хрватске је стекао утисак да “је све нормално”. Знаш - нормални су људи. Они који су били нормални - они су и даље нормални, а они који су били ненормални - они су још ненормалнији”.⁴⁰ Успешност у заступљености турбо-фолка има главног кривца у медијима не у рокерима. У телевизијској шеми је присутан већи број емисија о турбо-фолку док емисије о року или нема или нису у погодним терминима. “То је повезана клика, СПС и народњаци иду заједно”. Успех у пробијању малих бендова који нису из Београда сматра великим успехом, да се рок проширио и ван велике средине.⁴¹ Оно чему су допринеле претходне године је било то да се рок децентрализовао односно да се појавило доста бендова из градова по Србији попут “Бјесова” из Горњег Милановца, у Суботици “Џукеле”, у Шапцу “Гоблини”. Иако су ти бендови дуже време радили заступљеност у медијима је била лоша. Како рок не подразумева само музику већ и културу пре свега урбану културу, не може се ни очекивати да имају већу медијску пажњу када се догађа “поплава руралног елемента”. Рок је ипак опстајао јер није било неопходно да се приказује на ТВ-у већ да се свира у гаражи.⁴²

Значај њиховог рада током ратних година се огледа и у томе што су крајем 1992. године издали плочу “Секс, дрога, насиље и страх” или “Балкан хорор рок”. Иако су прво желели да објаве материјал у оквиру неке приватне дискографске куће ипак су се одлучили на ПГП РТС јер приватно издаваштво још није било толико заживело. Плоча је била посвећена пријатељима из бивше Југославије, онима у Сарајеву, Загребу и Љубљани. То није било занемаривање рата и распада државе већ порука коју су упутили свима онима са којима више нису били у контакту или нису били у могућности да одржавају контакт. Плоча је требало да буде водилца и потпора онима који мисле да немају подршку у борби. Најлакше је отићи одавде и “прати судове у Лондону”. Сви уметници и људи који су остали у држави и наставили да се баве својим послом су заправо били борци против “ове кретенске ситуације у којој се налазимо”. Њихов бунт се огледао у наступима на манифестацијама и у оквиру Римтути туки пројекта.⁴³ Једна од константи која се јавља у Гилетовом раду и изјавама то је да је песмом желео да пошаље поруку како публици тако и онима који су били у другим републикама, свим драгим људима и пријатељима са којима нису могли да буду у контакту.

Партибрејкерс

⁴⁰ И.Ст. Ризингер, “Све ће то проћи”, *Радио ТВ Ревуја* 23.4.1992, 16.

⁴¹ I, Tarle, G. Kostić, “Električni orgazam - zašto da ne?”, *YuRock magazin*, februar 1995, 4-5

⁴² Љ.Г, “Рок није само музика”, *НИН* 17.3.1995, 35.

⁴³ Milica Vukomanović, “Život potopljen u politiku”, *Hyper* 23.2.1993.

Бенд основан 1982. године а најзначајнији антиратни актер је био певач бенда Зоран Косић Цане. Они су јасни, гласни и језгровити и због тога многи људи не могу да их швате. Музика коју стварају “размрдава мозгове и тера људе да размишљају”. Оно што раде, раде јер им је то уживање и интересантно им је, праве ствари које ће да трају “Хиљаду година”.⁴⁴ За Србе Цане мисли да су нација “размажена и неспособна”. На Запад није желео јер они уништавају планету због пара. Група је имала наступе у Босни пред сам почетак ратовања, у Сарајеву пред проглашење независности 6.4.1992. године. Сва места у којима су свирали после су могли да виде на телевизији бомбардована. Цане: “Трећег маја 1991. године ХДЗ добија на изборима... Најава рата... Задњи пут хиљаду људи из једне и друге Градишке заједно, прелазе мост. После гледаш на Скају како гранатирају тај мост, руше га, а на белом каменом стубу пише “Партибрејкерс””. Рат је производ људи чије је време прошло, људи који нису слушали музику, ни рок ни класичну, који нису пили пића из конзерве и који нису имали компакт дискове. Онда је време почело да их гази па су морали да направе велики хаос да би се вратили. “Знаш оно што сад причају: предвидео овај, предвидео онај... То није истина, бре! Ко је, бре, шта предвидео?! Нико ништа није предвидео.” Они су и даље певали али су ствари постајале све озбиљније: мртви људи, изрешетане куће, претње, заставе које се виде из аутомобиле (шаховнице, полумесец, мртвачке главе), витлају и најављују победе. Какве победе? Он не може да верује да му се то дешава јер он није ништа урадио да би му се такве ствари дешавале и самим тим се није ”примио на рат”. Оно што је изазавало рат је дошло из кафана, из опијених и масних атмосфера.

У рубрици “Рок-музика” их издвајају као једини бенд који путује и одржава концерте по целој Југославији. “Важе за једини прави домаћи рокерски бенд.” Захваљујући новом албум та тврња се доказала и урадила још једну значајну ствар - омогућила да музика (рокенрол) превазише све границе већ тада подељене земље и уједини публику. Са њима журка тек почиње (с обзиром на име) и да док они свирају има наде за домаћу рокенрол сцену која је тада била већ оскудна по броју бендова и објављених плоча. Иако су бенд из Београда нису наишли ни на какве проблеме свирајући по Југославији и тих година. “Нас сви поједнако воле” а географија не игра посебну улогу јер су они музичари који раде посао. Људи у публици су они због којих су дошли да раде тај посао. Објашњење за љубав коју публика им према њима налази у томе да они свирају музику и представљају публици рокенрол, без костима и додатних ефеката. У материјалном смислу околности су очајне, беда и сиромаштво свуда и ако зараде нешто не може дуго да се задржи. Порука

⁴⁴ Milica Vukomanović, “Bučni i intimni”, *Huper* 3.11.1992.

бенда је живети слободно, живети свој живот и радити оно у шта верују. На питање у вези са политичким коментарима у песмама и да ли је заиста неопходно да на тај начин износи политичке ставове које има (ако их има) Цане одговара да наравно да има став јер је упознат са стварима које се дешавају око њега. Али не жели да у песмама доминира политичка нота и да се приклоне некој политичкој струји јер су они пре свега за себе и за мудрост. Политика је борба за власт а они би радије да се боре за мудрост. Осим мудрости требају им и паре да би успели да раде свој посао у нормалним условима. Рокенрол постоји као нека посебна појава само зато да би неко упро и рекао “ето, то ти је тај рокенрол” јер је Србија сељачко друштво и у њему нема места за рокенрол већ само за народњаке. У бенду види неко полазиште за спас рокенрола као и у новим, младим бендовима за које се нада да ће успети да делују довољно дуго да помогну рокенролу да изађе на главну сцену. Не мисли да су они најбољи од свих јер се не такмиче ни са ким већ обележавају време и да како свако време има своју боју, свака генерација ће са собом да носи “боље, луђе, храбрије”.

Његово мишљење о новокомпонованој музици је да нису народњаци отели публику рокерима, већ је народ генетски такав. СПС није партија већ карактеристика народа. Тек сад људи откривају њихову вредност. Они су ти који дају значај целој андерграунд сцени, они који уносе пометњу, они који размишљају, главе које светле у мраку. Допада му се појава нових рокера на домаћој сцени нарочито рад “Казне за уши”, “Директора”, “Џа или бу”. Од проблема са којима се бендови сусрећу су недостатак простора за вежбање, жице за гитару али ти нови бендови желе нешто да створе и жеља ка томе их вуче даље и одржава. Ситуација у земљи је имала за последицу одлазак многих људи и сад по свету “једу лишће” уместо да свирају у местима где су провели цео живот. Како је ово земља народне музике не може се очекивати превише од рок-бендова јер за њих је важно да уопште могу да опстану и постоје. Према народњацима нема офанзивни став. Они нека раде своје а ови ће своје. Сви они могу да понуде публици своја музичка остварења и на публици је да изабере шта јој се допада. Верује чврсто да музика треба да повезује људе. Пошто је све друго тада разједињавало, макар музика да их повезује да се замисле и размисле.⁴⁵

Проблем за музичаре је то што не могу да путују, не упознају друге људе, не могу да упознају себе, не могу да дођу у додир са другим трендовима и новотаријама. Пуно људи

⁴⁵ Milica Vukomanović, “Bučni i intimni”, *Hyper* 3.11.1992; И. Ст. Ризингер, “Заслађена киселина”, *Радио ТВ Ревуја* 15.9.1994, 18.

је прошло кроз рокенрол музику на простору Србије (Југославије) а да нико није знао да ли имају шта да кажу о рату и распаду земље. Партибрејкерс и још поједини бендови су остали/преостали и представљају неки вид савести и не желе да се продају за насловне стране, за пажњу јер је то све пролазно. Мисија Партибрејкерса је “трајног, историјског” карактера.⁴⁶ Албум “Кисело и слатко” са кога су се издвојиле песме *Молитва*, *Људи нису исти*, *Хоћу да знам* носе боју времена у ком су настале. Нова плоча (1994) је била слика мењања групе јер у претходне четири године рат је променио све па и њих. Рат је тешка ствар и зато су и песме тешке. Текстови су вид исповести, свих оних ствари које су преживели за те четири године, носе емоције и бол. Све се то накупило од живота у Београду, свакодневног гледања на све што се дешава и покушај да се нађе одговор за све то. “Песме су настајале како бисмо изашли из мрака” и писане у духу града у коме су одрасли (Београду) и слика су живота који се одвија у Београду и “ритма улица”. Издата је за ПГП РТС тј. највећу дискографску кућу у Србији. За њу су издали плочу и касету док у издању Радија Б 92 је изашао компакт диск. То је био маркетиншки потез: ПГП је имао монопол над дистрибуцијом и објављивањем и ово је био начин да плоча групе дође и до неких мањих места.⁴⁷

Група Партибрејкерс је желела да уведу рокенрол као начин размишљања и изражавања који ће бити опште прихваћен у земљи. У песмама нису желели да плују по систему већ да причају како је њима са тим системом.⁴⁸

Рамбо Амадеус

Право име му је Антоније Пушић, али је за ументичко име одабрао Рамбо Амадеус. Себе доживљава као “музичара, песника и медијског манипулатора”. Он је само један од представника генерације која није хтела да прихвати новонаметнуте вредности. Речи његових песама су провокативне и испуњене псовкама и простим речима али то што их омладина прихвата и пева не треба да изненађује. Те исте псовке могу чути на улици и у кући. Ту је реч о генерацијама које у школу иду носећи пиштоље, нападају поштаре. Није чудно да прихватају његову музику јер он изговара јавно оно што је иначе ружно рећи гласно.⁴⁹

⁴⁶ V. Stakić, “Glave koje svetle u mraku”, *Vreme zabave maj 1994*, 38-40.

⁴⁷ Р. Двизац, “Ехо велеградског ритма”, *ТВ Новости* 16.2.1990, 12; VZ94:12, Р. Janjatović, *nav. delo*, 168; Darko Bulatović, назив интервјуа недостаје, *Hyper* 15.11.1994.

⁴⁸ Tatjana Mihajlović, “Između kulture i slanine”, *Pop Rock* 13.12.1989, 20-21.

⁴⁹ Милан Дамљановић, “Два лица: Рамбо и Мица”, *НИН* 13.3.1992, 44.

Први албум је издао 1988. године под називом “О туго јесења” који је био мешавина “народњачког завијања, уз рап, класику, функ”. Антоније је главни кривац за израз “турбо фолк” пошто је тако он назвао своју музику, пре него се назив пренео на звуке и “музику” прве половине деведесетих година. Од наредне плоче која је носила назив “Хоћемо гусле” (издата 1989. године) је почео у своје текстове да уноси елементе политике и актуелних дешавања. Следећи албум “М-91” је објављен 1991. године и био је опремљен у духу времена: војничка сиво-маслинаста кутија “Психолошко пропагандног комплета”. Песма Пријатељу пријатељу је била испуњена деловима говора политичких вођа Србије и Хрватске, односно Слободана Милошевића и Фрање Туђмана, али је на предлог издавачке куће текст измењен. “Психолошко-пропагандни комплет М-91” је албум који је Рамбо издао у тренутку када је држава већ била захваћена у ратном вртлогу и сматра да је назив и сам албум користан пре свега за децу до 14 година која ће избећи са тих ратних подручја. Уједно, део прихода од продаје је ишао управо тој деци као помоћ. То је био услов за ПГП РТБ који је инсистирао да се плоча пусти у продају иако је рат већ почео. Рамбо није желео, хтео је да се излазак стопира али уз претходно поменути услов, албум је изашао. Иако га зову да наступа он лично каже да је “глупо да ја певам а људи, стотинак километара даље, гину.”⁵⁰

На почетку интервјуа за *Vreme zabave* је новинару стави до знања да више нема ствари које су му забавне. Околности у којима је се нашао као и његова генерација, житељи државе, су га довеле до осећаја “моралне и материјалне уназађености”. У погледу уназад на своју каријеру, чини му се да је у том тренутку “глупљи, неспособнији, исторошенији” него пре. Због улоге коју је себи наметнуо, особе која има екцесе на повременим наступима уживо, више је добијао на популарности него што је зарађивао новчано. Сви велики рокенрол наступи су само питање шоу бизниса док је прави рокенрол оно што се чује и види у салама у којима стаје до 500 људи. Не сматра себе манипулатором већ поступа онако како мисли да треба па се изненади кад неки други то његово понашање сматрају још забавније и вредно причања и писања о томе.

Његово стваралаштво током ратних година није било обимно. Ливе материјал са албум “КПГС” се појавио само на касети јер издавач није желео да изда и ЦД. Објашњење за то је што су се веће паре узимале од касета. Уз то касете су биле приступачније док ЦД-ова није било нигде. Касету “КПГС” је издата у малом тиражу и исто тако је мало промовисана али да поред љубитеља његовог стваралаштва, доста се “врте” песме и по медијима. Та неочекивана популарност му није пријала јер је сматрао да уколико неко од

⁵⁰ Р. Д, “Живи на женин рачун”, *ТВ Новосту* 11.10.1991, 14; Р. Јанјатовић, *nav. delo*, 187-8.

почетка не прати његов рада, не може да вреднује нову касету. Свет који је познавао је запао у морални бездан. Због блокаде било каквих информација није у могућности да сарађује и прави пројекте какве жели.⁵¹ Током рата једини који су стварали музику су у музичком ундерграунд-у и његов допринос томе је касета на којој је сакупио 847 псовки са наших простора која одражава његов став према “свему што се дешава” али неће бити у слободној продаји. Део прихода од “М-91” иде Црвеном крсту јер не жели да његова публика буде гладна и да јој је зима већ да им је толико лепо у животу да не знају шта ће од досаге, да упале ТВ, виде њега и да им буде забаван. Пореди себе са Вишњићем с тим да није слеп него нем и да је остао неутралан и не изјашњава се у вези са догађајима који ће једнога дана да чине пола стране уџбеника историје а за ту половину стране људи сада гину. Тренутак није био повољан за уметност и збијање шале. У миру и богатству и када би народ имао шта да једе могао би да ствара и да се шегачи пет пута више. Spremao се да сними нову плочу јер омладина није имала више кога да слуша и коме да верује па мора он да им направи храну за душу за наредни период.⁵²

“Покушавао сам да мојом музиком и текстовима изритирам све око себе, па и моћнике који воде овај народ у амбис са тешком надом у лак повратак. Моја музика је мој начин борбе и покушај да уништим сав неморал...Али, најстрашније је кад помислим да смо сви слаби да нешто урадимо и да се полако прилагођавамо свету и приликама какве јесу”.⁵³

Један је од ретких певача који су у кампањи за изборе 1993. године јавно наступали на страни опозиције и премијера Панића. Пораз је дочекао са шоком. Подсмешљиво критикује омладину која је одбила да изађе на изборе “мрзјело да се гурају у редовима са бабама” и да за разлику од пензионера који су “једна високоорганизована друштвена група” опозиција није.⁵⁴

Његов значај за ментално здравље народа је био велики. Аутор чланка у Времену забаве на његов цд компилације из 1994. године гледа као на кључну плочу ратних година у Србији (која у рату није учествовала али је победила) која показује да је народ преживо и да је неколицина остала при здравом разуму. Један од најважнијих албума тих несрећних деведесетих година.⁵⁵

⁵¹ V. Stakić, “Čovek bez gaća pored kazana punog para”, *Vreme zabave*, novembar 1994, 68-69.

⁵² P. Vesović, “Kaseta sa 847 psovki”, *Huper* 30.1.1992; S. Momčilović, “Idealna žena žena-robot”, *Huper* 2.11.1993.

⁵³ Д. Митић, “Љуштура заблуда”, *Радио ТВ Ресуља* 10.6.1993.

⁵⁴ Љ. Ставрић, “Рамбо Амадеус”, *НИН* 1.1.1993

⁵⁵ “Rambo Amadeus - Izabrana dela 1989-1994”, *Vreme zabave* april 1995, 45.

Дисциплина кичме

Група оформљена 1983. године. Музика коју су компоновали током осамдесетих је имала политички ангажман а то се наставља и на једној јединој плочи објављеној у време рата “Нова изненађења за нова поколења” (1991. године). Издвојиле су се следеће песме: *Бука у моди*, *Да ли знаш за неки други ритам*, *Злопамтило*. На демонстрацијама у марту 1991. и јуна 1992. године, окупљени студенти су скандирали стих “*Време је за правду, време је за истину*”, што су стихови Којини песама. (Песма *Бука у моди* је била незванична химна протеста у зиму ‘96/97. године).⁵⁶

“Дисциплина кичме” је једна од београдских група која је успела да од тренутка формирања сачува свој оригинални панк-рок стил. Главни певач (Душан Којић Која) је пре оснивања Кичме био вођа “Шарло акробате”, једне од група које су означиле почетак новог таласа у југословенском рокенролу. Нови албум под називом “Нова изненађења за нова поколења” из 1991. године. Назив албума је смишљен пре мартовских демонстрација из исте године. У Србији је дошло до поделе када је у питању рокенрол музика. Многи бендови су постали мејнстрим и присутнији су на естради па их Која (певач) не сматра правим рок-групама а са друге стране су “прави, бунтовни бендови” који представљају андерграунд што у свету, барем што се тиче рок сцене, није случај. Верује да ће, захваљујући тој подели, рок ће опет почети да врши утицај на младе а Кичма ће “као и до сада” ту да предњачи.⁵⁷

Душан Којић Која је важио тих деведесетих за најконтраверзнију личност на домаћој рок сцени. Оно по чему је постао (и остао) познат и идол младима и музичарима је то што је био одлучан да оно што ствара не буде комерцијално и да одбија да ради на пројектима који би доносили пре свега, профит. Његов начин размишљања и делања у музичкој индустрији је био изазов моралу и правилима понашања у ономе што се називало домаћим шоу-бизнисом.⁵⁸

Нажалост, по почетку рата, Која одлази у Лондон и тамо проводи остатак ратних година. Враћа се у земљу так по окончању сукоба.

Бајага

⁵⁶ Р. Јанјатовић, *нав. дело*, 63.

⁵⁷ С. Јокановић, “Дисциплина” - увек прва”, *Илустрована политика* 14.5.1991.

⁵⁸ Р. Двизац, “Бити другачији”, *ТВ Новости*, 15.1.1992.

Група која је имала завидну музичку каријеру, пунила хале публиком и позната по лаганим мелодијама, се 1993. године укључила у процес исказивања свога незадовољства и ставова према рату, мржњи, проблемима свакодневице. Тек са албумом из 1993. године који је носио назив “Музика на струју” се група изразила, ухватила време и све оно што је оно донело са собом па је другачији од претходних албума. Жеља аутора је била да слушаца коју за десет година пусти ову плочу може да стекне утисак о времену у коме је он живео и стварао.⁵⁹ Песме које су се истакле су *Балкан*, *Голубица* и *Где си* које су осликале те године расплета тачније године ужаса. Песма Голубица је означена као антиратна а почетак је имала у теми коју је Момчило Бајагић Бајага (главни певач групе) одсвирао на демонстрацијама 9.3.1991. године код Теразијске чесме. Голубица је издвојена и дат јој је посебан значај као најважнијој песми Бајагине каријере и песме са великом важносћу а да је снимљена на овим просторима. У песми доминирају хипи ставови које је Бајага истицао и раније да поштује: глобални мир и толеранција. Две песме као омаж року и људима који носе “старке” а не “опанке” су *Мали свира гитару* и *Музика на струју*. Те песме нису представљале опасност по популарност народњака али су омогућили онима који се идентификују путем рока и алтернативе да знају да постоји још оних који размишљају слично. Током рата је имао широку публику у иностранству захваљујући многобројним младима који су напустили земљу.⁶⁰

Он није жело да живот омета његову музику пошто када се објави плоча никога не интересују недаће кроз које су пролазили да би је објавили. Битно је какве су песме и да ли ће нешто остати иза тебе. Што више ради боље се осећао а успут је у прилог ишло и то да је престао да гледа телевизију и да се излаже свакодневним депресивним стварима.⁶¹ Ситуација јесте била тешка и изазивала је осећај страха и неизвесности у будућност али као што је још било нпр. новинара који нису писали о рату већ о музици, исто тако је Бајага сматрао да он треба да настави са послом којим се и дотад бавио. Радом кроз музику је нудио људима и неки други вид свакодневице не само онај обојен суморним сликама.⁶² Свестан да ничега нема и да ништа не ваља, да је све немогуће и бесмислено али он лично није допринео да се догоди све што се догађа и не може да учини да престане али може да уради плочу јер је то једино што зна и да њоме пошаље поруку. Рокенрол је била музика отворена свима, а Бајага је у души био хипик па га није занимало ни то које су националности људи са којима свира. Политика, национализам

⁵⁹ Р. Двизац, “Инат достојан и MTV”, ТВ Новости 2.6.1993, 5.

⁶⁰ И. Ивачковић, “Струјно коло”, *НИН*, 16.7.1993, 45; Р. Јанјатовић, *нав. дело*, 21-22.

⁶¹ Ј. Антонијевић, “Бајагина ноћна голубица”, *Илустрована политика* 30.10.1993.

⁶² Р. Двизац, “Прија ми улога оца”, *ТВ Новости* 4.10.1991, 10-11.

који му је близак расизму, нема места у рокенролу. Уметност у било ком облику треба да буде напредна.⁶³

Казна за уши

Највеће младе атракције 1992. године су били Казна за уши, Директори и Деца лоших музичара. Група Казна за уши је први наступ имала 1986. године али већу медијску заступљеност су стекли након победе на Зајечарској гитаријади 1992. године. У Зајечару су понудили публици другачији рокенрол, желели су да заштите праве вредности и такви ставови су наишли на подршку код младих где год је група свирала. Године 1992. су објавили касету при “Сорабија-диску” под називом “Испод земље” а одржали су и два концерта у “Дому омладине”. План групе је био да издају плочу и компакт-диск али због стања у земљи власник није могао брже да делује. Београдске рок новине су их изабрале 1992. годину за најбоље инструменталисте. Паре у музици нарочито рокенролу су битне јер “жице за бас гитару коштају 50 марака, коже, чинеле...” Свирали су за трзалице и жице не за милионе марака. Жалосно је што “прави људи” рокенерола нису у земљи, већ “по некој Енглеској” и другим земљама али у Србији се не може издржати.⁶⁴ Две године касније је група издала албум “Излив радости и напад среће” (1994. године). Интервју тада обављен са лидером групе који је рекао да се бави музиком не због финансијске добити већ да не “флипне”. Рокенрол је, по његовом мишљењу, требао да има своју цену јер бендови не могу да опстану без пара. На коментар да опадан квалитета свега је одговорио да опада и квалитет пива а цена расте па га људи и даље купују. Таква је средина. Решење кризе види у окретању људи себи, да раде што их чини срећним јер ће тако појединац да зрачи маси и околини. Велики се значај даје политици, медијима и ТВ-у а заправо није битно ко је председник, ни како се зове јер ће после њега доћи опет неки који може да буде бољи или гори. Од бендова са београдске сцене су им се највише допадали Дисциплина кичме и Партибрејкерс јер имају изузетну енергију и снагу. На мањак новина у рокенрол музици, група и издања је одговор да су многи бендови тек скоро набавили боља појачала, гитаре и научили да свирају. Претходном периоду нису били лењи већ су околности биле такве.⁶⁵

Директори

⁶³ В. Стојнић, “Nisam skrnatio Beatlese”, *Pop rock*, decembar 1988; А. Žikić, “Pesme za miran san”, *Hyper*, 23.3.1993, 4-5.

⁶⁴ И. Ст. Ризингер, “Генијалност за грош”, *ТВ Ревуја* 29.4.1993, 13.

⁶⁵ S. Đorđević, “Cool baza”, *Ukus nestašnih* jul 1994.

Први састав групе је био оформљен 1989. године. Први албум су издали 1992. године под називом “Чистићете улице” (Karlo records) а други “Лесли се враћа кући из 1995. године (Take it or leave it).⁶⁶

Својим наступима и изјавама су за кратко време привукли пажњу публике. На други талас рокенрола (како медији називају тај период објављивања многих нових бендова) бенд каже да приватни издавачи све држе јер ПГП нема пластику за плоче, осим за новокомпоновану музику. За даљу будућност рокенрола у Србији доста је зависило од политичке ситуације.⁶⁷ Њихове песме су у потпуности инспирисане догађајима који су их окруживали мада им се није допадало што су их написали. Политика их није занимала, границе и поделе које су биле на снази. Радије би да нису написали те песме тј. да нису били “инспирисани” да их напишу (*Бандо црвена, Чистићете улице*) и да је све било лепо, да се није десило ништа што их је натерало да напишу песму.⁶⁸ Песме су им повезане. *Чистићете улице* била песма о узаврелој атмосфери пред изборе 1990. године. Током демонстрација 9.3.1991. године су написали песме *Бандо црвена* пошто су послати тенкови на демонстранте и *Иде воз*. Први спот који су снимили је управо за песму *Бандо црвена*. Јуна месеца 1992. године су свирали на студентском протесту и Видовданском сабору. Ту су наступали после поноћи што је био један од првих покушаја да се сједини бенд и политичке потребе не би ли се анимирале масе. Ноћу су се орили стихови “Директора” који су били намењени свим политичким неистомишљеницима. Писало се да објављивањем њиховог албума “Чистићете улице” је политичка опозиција добила главног заговорника жеља за променом и беса оних који су незадовољни.⁶⁹

Њихове песме су пуне политике и критике власти па су тако дисквалификовани са Зајечарске гитаријаде 1992. године без објашњења док сутрадан у новинама нису оптужени за употребу наркотика. Тај догађај није обешрабрио групу и за пола дана су снимили седам песама које су октобра 1992. године објављене на албуму под називом “Чистићете улице”. Наредне, 1993. године су добили награду за спот године и ушли у финале смотре “Брзих бендова Србије”. Први албум је издат при издавачкој кући Царло Рецордс а наредни са исто тако независном продукцијом *Take it or leave it*. Следећи албум излази 1995. године под именом “Леси се враћа кући”. Њихов отворени ставови према власти и политици коју нису подржавали су им онемогућили ширу публику.⁷⁰

⁶⁶ V. Opavsky, “Kad porastem biću direktor” *YuRock magazin* april 1995.

⁶⁷ M. Vukomanović, “Skandal na Gitarijadi”, *Huper* 12.1.1993.

⁶⁸ V. Stakić, “Životinjska farma”, *Vreme zabave* septembar 1994, 52-54.

⁶⁹ P. Двизац, “Регрутовање нових обожавалаца”, *ТВ Новост* 7.4.1993, 16.

⁷⁰ P. Janjatović, *nav. delo*, 261; A. Jevremov, “Direktori”, *Ukus nestašnih* oktobar 1994, 10-13.

Наредни албум “Леси се враћа кући” из 1994. године није директан наставак претходног албума али је и даље био инспирисан догађајима из свакодневнице. Текстови су шаљиве природе али са озбиљном поруком.⁷¹ Једна од нумера носи назив *Животињска фарма* и настала је у време демонстрација, јуна 1993. године, продукт тренутка после демонстраћа кад је већ било касно за било какве промене.

Робот од крви и меса је настала после демонстрација јуна 1993. године на којима је било једва неколико хиљада људи и да им је било невероватно да је остатак Београда безбрижан и себичан. Поред тога, певач групе који није био на демонстрацијама је приведен и провео три дана у МУП-у па је песма уједно и слика “основног принципа наше правне државе” “*Невин је крив унапред, док се супротно не докаже*”.⁷² *Животињска фарма* је била посвећена садашњости и будућности јер “наш народ” тешко нешто научи. Желе да они помогну народу да мисли својом главом. На коментар да се њихова музика сматра деструктивном, одговарају да они сами нису такви али да је музика одраз стварности а стварност је да живе у деструктивним временима. Желе мир и љубав за све на земљи.⁷³

Block Out

Први албум је група издала 1994. године у издању ITV Меломаркет. Публици су раније били познати на основу концерта из 1991. године у Академији и 1993. године у КСТ-у. Прихватили су свирке са другим групама и уметницима због пара и са свима су били вољан да сарађују сем са народњацима. Нису наишли на проблеме у сарадњи са ТВ и радио станицама јер текстови нису у себи садржали толико политике. Више слике тадашњег времена и своја мишљења о њему. Уз то нису на “црним листама црвених” попут бендова “Џа или бу” и “Директори”. Block out није био јер они су певали о смрти а “то је данас модерно”.⁷⁴

Розе позе

Основани 1986. године. Деби албум је изашао 1990. године под називом “Нападај, не пропадај”. ЛП “Рокенрол денди” су објавили 1993. године која је била већ увелико обележена санкцијама и инфлацијом тако да је слабије промовисана.⁷⁵ Група је добила на

⁷¹ S. Đorđević, “Direktori primljeni u Akademiju”, *Vreme Zabave*, мај 1994, 46

⁷² M. Matijašević, “Lesi se vraća kući”, *Vreme zabave* април 1995, 59.

⁷³ G. Paštrović, “Ulični momci”, *Hyper* 29.8.1995, 44.

⁷⁴ N. Devetaković, “Godina sirotinjske zabave”, *Vreme zabave* јул 1994, 58-59.

⁷⁵ P. Janjatović, *nav. delo*, 200.

популарности крајем осамдесетих пошто је лета 1989. године објавила сингл *Дај гол* који је јако брзо нашао место до публике. Сингл *Дај гол* је продаван у биоскопу Вождовац, књижари “Плато” и Срећној галерији СКЦ-а. У прилог томе да песма постане позната међу многобројном публиком је и податак да се 1990. године одржавало светско првенство у фудбалу и ПГП је одлучио да реизда овај сингл. Почели су да свирају на препознатљивим местима у Београду попут КСТ-а. Били су свесни да не могу постати велика група на домаћој сцени али да су имали хит (*Дај гол*) но да није урађен добар маркетинг у циљу промовисања. Издавач ПГП је био незадовољан и желео неку ствар бољу од *Дај гол* да би се оправдало поверење које су им указали. Укус публике диктира мали број људи (“четворо”), рокенрола је мало у односу на “турбо, турску или како се већ зове, музику”. Мало је било простора на којима су рокенрол музичари могли да наступају и сматрају да све у тој музици полази из Београда. Да је пуно малих бендова али да немају музику којом би се издвојили из те масе.⁷⁶

Наредни албум “Бесинџер и Дилинџер” (1992) је био одраз онога што је публика желела: рок сцену која ће да се пробуди, да се чују гласни ритмови гитара и бубњева. Розе позе је требало да се слуша гласно, што гласније док “комшије не пошизе”.⁷⁷ Албум “Да ли си то ти” (1995) је каснио са објављивањем јер је први омот био забрањен. Плоча која је планирана да изађе 1994. године је требало да на омоту садржи наслов “До јаја је” али се ПГП продукција се томе противила јер је 1994. година била година културе и није било лепо да се тако нешто појави на продајним штандовима.⁷⁸

Занимљив догађај је пратио каријеру ове групе: 1994. године у марту месецу је фудбалски клуб “Црвена звезда” прослављао годишњицу постојања и у реклами којом су обавештавали публику о предстојећој прослави, коришћена је песма “Дај гол” групе “Розе позе”. Ипак, група није била позвана да наступа на прослави пошто су за атмосферу били задужени фолк и забавни певачи (уз финансијску надокнаду) а група жали што се мањак мелоса у њиховом стваралаштву показао тако лошим по њихову каријеру. Због употреба њихове песме без одобрења, група је тужила “Црвену звезду” и тражила одштету у износу од 100.000 нових динара због неовлашћеног коришћења музичког материјала у комерцијалне сврхе. Да је у питању само жеља за признањем и поштовањем њиховог лика и дела се види из наставка писма у којем обавештавају челнике Звезде како

⁷⁶ G. Kostić i B. Buljugać, “Do jaja”, *YuRock magazin* februar 1992, 9.

⁷⁷ Р. Двизац, “Док комшије не пошизе”, *ТВ Новости* 22.4.1992, 14.

⁷⁸ А. Јевремов, “Клизећи start”, *Vreme zabave* septembar 1995, 62-63.

планирају да распореде новац: половина у добротворне сврхе а остатак на пиво и снимање нове плоче.⁷⁹

Розе позе су ишли својим путем, путем рокенрола, без интересовања за дефетизам или милитаризам. Један од чланова је боравио извесни период времена на западу (у Великој Британији) и научио да “класици” у рокенрол музици нису оптерећени ангажованошћу у било ком погледу јер би том ангажованошћу морали да их сврстају у неки тренутак и тиме би их везала за исти тај тренутак. Стога у њиховим песмама се баве универзалним осећањима којих има свуда на свету: љубав, мржња, срећа, несрећа.⁸⁰

Џа или Бу

Основани 1987. године. На албуму “Хеј, морнари” (1991. године) су били доминантни иронични и социјално ангажовани текстови нарочито у песмама *Живео Стаљин и светска револуција*, *Краљица пица парка*, *Победа и пораз*. Током 1992. године због многобројних наступа по Србији (“око сто”) их је Радио Индекс прогласио за концертну групу године. Други албум “Спремање гулаша...” је садржао антикомунистичке стихове у *Друг Тито се крије у пећини*, *Велика светска завера* и *Другови* која је имала ознаке рата. Крајем 1995. године су објавили албум “Страшни суд” са нумерама *Занимљива географија*, *Неки други град* и *Уради сам, Устани и крени*. Ове песме у себи садрже утицај тренутних политичких тема.⁸¹

Нису били пуно присутни на ТВ-у али то нису сматрали као ману јер је било много оних чији су се спотови “вртели” и који су били присутни на екранима али су лошије пролазе код публике. Битније је за њих било о чему се пева и како.⁸² У интервјуу у сегменту “Рок-музика” Казна за уши, Џа или бу и још поједини бендови су били јунаци рокенрол сцене и они који су успели да стану на бедем одбране рокенрола од турбо-фолка. Није их било у медијима пошто су им замерали много политике у песмама. Код опозиције ће остати упамћени због песме “Сећам се” (посвећена марту 1991. године). Публика је добро реаговала на песму и њима прија да се сете на те неке храбрије дане.⁸³ Исте године су одржали концерт у СКЦ-у, на коме су заједно са публиком отпевали песме “Другови” и

⁷⁹ “Розе позе” “Отворено писмо Црвеној звезди”, *ТВ Новости* 16.3.1994.

⁸⁰ Д. Кезић, “Важно је дати гол”, *Радио ТВ Ревуја* 30.4.1992, 15.

⁸¹ Р. Јанјатовић, *nav. delo*, 261.

⁸² S. Reskušić, “Sabljarev strašni sud”, *YuRock magazin* januar 1995.

⁸³ И. Ст. Ризингер, “Сви наши другови”, *Радио ТВ Ревуја* 7.4.1994.

“Сећам се” које је изведена и на бису. Звук се могао чути улицом Српских владара, од СКЦ-а до Трга Николе Пашића.⁸⁴

II Антиратне акције музичара 1990-1995. године

Са почетком ратова у бившој Југославији, појединци су јавно иступали против вођења такве политике. Најпре су се чули гласови интелектуалаца, професора, уметника а онда су им се прикључили и музичари. Највише пажње и критику је привукло бомбардовање Дубровника, старог града након чега су интелектуалци у Београду саставили петицију да се престане са уништавањем историјског града. Није пуно времена прошло, а рок музичари су се организовали и дали свој допринос у покушају да се тензије смире и да се престане са оптужбама, мобилизацијом, ратом и страхом који се увукао у све људе. Година 1991. је остала упамћена највише по демонстрацијама 9. марта и по окупљању код Теразијске чесме од стране студената који су поднели своје захтеве власти. Тај протест је трајао неколико дана али није било гласа од стране музичара. Потом су уследиле реакције на деловања у Хрватској, петиције, покушај округлих столова, преговора, уношења разума у завреле масе. Безуспешно. Ситуација се већ почетком 1992. године уозбиљила са почетком рата у Босни и Херцеговини. Те године,

⁸⁴ А. Јевремов, “Dža ili bu (odlučite sami)”, *Ukus nestašnih* oktobar 1994.

уједно, је било највише ангажовања од стране певача и група са циљем причања о миру и престанку рата, одласка младих у војску и смрти. Стога је ово поглавље посвећено неким од тих акција које су се десиле током 1992. године: Римтуту туки, потом изјаве музичара на фестивалу “Београдско пролеће ‘92” које су пренете на националној фреквенцији и за крај пројекат “С оне стране дуге”.

Римтуту туки

Те 1992. године почела је опсада Сарајева и цела Југославија је почела да пуца. Ситуација је постајала озбиљнија, младићима су пристизали војни позиви, а везе међу људима су пучале. У Београду је група музичара решила да подигне свој глас против свог тог бесмисла рата. Својим деловањем су желели да се супроставе власти, њеној политици као и извештавању медија које је само додатно загревало већ наелектрисану атмосферу.⁸⁵

Римтуту туки је био антиратни музички пројекат чију су окосницу чинили чланови популарних београдских рок група: Милан Младеновић (ЕКВ), Зоран Костић-Цане (Партибрејкерс), Небојша Антонијевић-Антон, Борко Петровић, Срђан Гојковић-Гиле (Електрични оргазам), Горан Чавајда-Чавке, Зоран Радомировић-Шваба (Ел. оргазам) и Љубомир Јовановић-Јовец (Партибрејкерс).⁸⁶ Идеја за оснивање је дошла спонтано. Неколицина њих је дошла у СКЦ да би пружила подршку и потписала петицију против насилне мобилизације младића. Тада су чланови ЕКВ-а, Брејкерса и Оргазма дошли на идеју да би могли да направе заједно антиратну песму. По речима Гилета (певач Оргазма) већ сутрадан су се нашли и почели да праве заједничку песму.⁸⁷ Поред њих, ту се нашао и Рамбо Амадеус који је такође пристао да буде део пројекта али се после није појавио на пробама и даљи рад је настављен без њега. Песма који су заједно саставили је носила назив “Слушај ‘вамо” и била је снимљена за три дана.⁸⁸ Сам текст је настао брзо, без присуства Милана Младеновића. Информације о томе како је текст настао су опречне пошто се или даје предност Цанету за текст уз допуњавање од стране других

⁸⁵ “Slušaj ‘vamo: Pisma koju ne smemo da zaboravimo”. Preuzeto 19.9.2021. sa <https://noizz.rs/kultura/slusaj-vamo-pisma-koju-ne-smemo-da-zaboravimo/gkhf9m7>

⁸⁶ “Rimejk “Rimtutituki” 18 godine kasnije”. Preuzeto 12.9.2021. sa <https://www.danas.rs/scena/rimejk-rimtutituki-18-godina-kasnije/>

⁸⁷ “Slušaj ‘vamo: Pisma koju ne smemo da zaboravimo”. Preuzeto 19.9.2021. sa <https://noizz.rs/kultura/slusaj-vamo-pisma-koju-ne-smemo-da-zaboravimo/gkhf9m7>

⁸⁸ Sećanje na Rimtutituki. Preuzeto 19.9.2021. sa <http://www.seecult.org/vest/secanje-na-rimtutituki>

учесника, а на другом месту да су текст састављали сви, свако је доприносио песми предлагањем барем једног стиха, оно што би им прво пало на памет.⁸⁹ Снимање песме је обављено у јануару 1992. године у студију Пинк у Земуну. Коришћење студија им је било бесплатно а пројекат је помогао радио Б 92 који је и објавио сингл под етикетом ПГП РТС-а. ЦД је издат у 2.000 примерака.

Промоција сингла *Слушај 'вамо* групе “Римтуту туки” је одржана у Музеју кинотеке у Београду 2. марта 1992. године. У изјави тада датој та плоча-пројекат је настала да би рекли неке ствари у име своје (рок)генерације. Имали су доста тога да кажу, против рата а у корист мира. Информација о промоцији песме у новинама доста кратка.⁹⁰

У плану је поред званичне промоције било одржање концерта у Београду али чланови Римтуту тукија нису добили подршку нити дозволу од београдских власти за јавни наступ. Без дозволе за наступ, у помоћ им је дошао Радио Б 92 са Вераном Матићем на челу. Он је обезбедио камион и озвучење (које није било баш најбоље али у датим околностима морало је да послужи), генератор за струју. “Ми смо са своје стране, свако је дао шта је могао, не знам појачала, бубњење”.⁹¹ Како нису добили одобрење за наступ на београдским улицама, како су првобитно планирали, морали су да импровизују. Наиме, осморица музичара су уместо статичке бине која би се очекивала на концерту, наступила на камиону. Камион није стајао на једном месту, већ је план био да се возе по централним београдским улицама, да успут свирају и деле пропратни материјал који су спремили: беџеве, мајице али и ЦД са синглом *Слушај 'вамо* пошто нису желели да пројекат буде комерцијалан. С тим на уму, чланови три бенда, ЕКВ, Партибрејкерс и Електрични оргазам, почетну тачку наступа имали код СКЦ-а. То место је увек било ценетрално за окупљање рокера, за њихове свирке, и чак се сматрало остварењем сна наступ у његовим просторијама. Поред тога, у СКЦ-у су се музичари и договорили да направ пројекат и ту су вршили пробе. Камион је био паркиран на тротоару где се данас налази фонтана и књижара “Делфи” у улици Краља Милана (тада Српских владара). Окупљених није било много, више пролазници који су застајкивали и хтели да сазнају шта се дешава. Доста је било омладине у публици која се обрадовала када је Цане из Брејкерса почео да дели ЦД са песмом *Слушај 'вамо*.

⁸⁹ Slušaj 'vamo - Rimtutituki (Live @RTS-TVB 1992) Preuzeto 13.9.2021. sa https://www.youtube.com/watch?v=CaK35xgsJk8&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a и Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010). Preuzeto 13.9.2021. sa https://www.youtube.com/watch?v=TkpJEssxXH4&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a

⁹⁰ А. Шимон, “Против рата”, *Радио ТВ Ревуја* 26.3.1992.

⁹¹ Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010). Preuzeto 13.9.2021. sa https://www.youtube.com/watch?v=TkpJEssxXH4&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a

Сам камион је на себи имао ручно направљен плакат на коме је писало великим словима “Римтути туки” и у продужетку “Радио Б92”. На почетку наступа, Цане је поздравио публику речима “Нека се чује ова песма за мир!” а потом је уследило представљање чланова бенда. Већ ту су почели са извођењем песме *Слушај ‘вамо*. Публика је била знатижељна и слушала, тек понеко да је знао речи пошто је промоција песме била тек неколико дана раније. Публика се полако окупљала а поред пролазника, почели су и људи у аутомобилима да се заустављају и гледају шта се збива. Није изостала ни знатижеља јавног градског превоза, па су и њихови возачи застајкивали и и посматрали са чуђењем шта се збивало. Након што је песма отпевана, камион је почео да се креће ка Славији. Пошто наступ није био одобрен, улице су биле отворене за саобраћај али су возачи морали да се прилагођавају брзини камиона. Такође ние било никаквог обезбеђења нити полицијске пратње. Даљи план је био да оду до Славије, што је и учињено. Све време вожње Цане је поздрављао како публику тако и пролазнике речима “Мир, брате, мир!”. Дошавши до Славије, камион је стао на кружном току и док су музичари мењали ритам свирања, Цане је наставио да пева песму и упућује антиратну поруку. Људима који су са њима кренули од СКЦ-а су се придружили и други, довољно их је било да блокирају део саобраћаја на Славији, најпре трамвајске шине. Неколицина аутомобила се паркирала поред камиона и возачи су уживали у музици. Након пет до десет минута свирања на Славији, полако су се покренули, и направивши круг око Славије опет кренули дуж Краља Милана ка Теразијама. Досада је наступ трајао скоро пола сата, гомила која их је пратила је постала већа и безбрижно се кретала певајући, скандирајући, поздрављајући музичаре аплаузом или подизањем три прста. Да је окупљање било мирно и без инцидената показује и слика родитеља који су шетали са децом поред или иза камиона. Како је главна парола била “Мир” и “Мир, брате, мир” публика је то брзо шватила и певала, боље речи викала, заједно са Цанетом док је остатак екипе пружао сјајну пратећу музику. Лагано су дошли до Теразија и на кратко стали насупрот хотелу “Москва” да би потом отишли даље и свој наступ завршили пред гомилом људи на Тргу Републике.⁹² Кратак текст у “Борби” где се овај караван који је пратило неколико стотина људи, позивајући на мир сматрао уводом у обележавање годишњице од демонстрација 9. марта 1991. године и да је накратко освежио главни град који је дуго времена суморан.⁹³

⁹² “Slušaј ‘vamo: Pесma koju ne smemo da zaboravimo” преузето 13.9.2021. са <https://noizz.rs/kultura/slusaj-vamo-pesma-koju-ne-smemo-da-zaboravimo/gkhf9m7>

⁹³ В.И., “Rokerski karavn mira”, *Borba*, 9.3.1992.

Други концерт је био одобрен и одржан је на Тргу Републике 22. априла 1992. године. Носио је назив “С.О.С. мир - Не рачунајте на нас” на коме је тражен престанак рата у Босни и Херцеговини. Снимци појединих наступа су доступни на интернету, нарочито песме “Слушај ‘вамо”. На снимку се може видети да су неки од извођача носили на глави војнички шлем на коме су били нацртани цветови. Трг је био пун људи, нарочито омладине која је заједно са певачима певала и пратила песму “Слушај ‘вамо”. Организатори пројекта су били Центар за антиратну акцију и Б92 чији плакат је стајао иза бине. На скупу су учествовали бендови Електрични оргазам, Рамбо Амадеус, Боје, Обојени програм, главни певач бенда ЕКВ, Милан Младеновић и ранији пројекат Римтути туки. Поред музичара, свој допринос скупу и изражавање незадовољства и жеље за променом су дали глумци: Пеђолино, Ружица Сокић, Мирјана Карановић, Раде Шербеџија. Крај песме дочекан је аплаузом и универзалним знаком за мир - два подигнута прста (кажипрст и средњи). Публика је викала, између осталог “Бандо, црвена!”. Процене су да је тада на Тргу било 50.000 слушалаца а поред поруке мира, на публику је у једном тренутку бачен сузавац.⁹⁴ Милан у интервјуу за *НИН* је рекао да је тај скуп био генерацијског типа, да се окупила млађа генерација људи и да су хтели свима да покажу како они размишљају о догађајима у земљи са којима се не слажу. Управо то незадовољство их је ујединило и они су се тиме водили, не политиком нити националистичком струјом. Скуп су чинили млади људи и сви они људи који су желели да живе нормалним животом, сви који су желели бољу и лепшу будућност. Младеновић је скуп назвао “скуп свих нормалних људи у Београду”. За одржани концерт певачи нису добили никакав хонорар а трошкови концерта су били покривени продајом беџева и балона. Поред продаје пропратних материјала, прикупљана је помоћ у виду новца и лекова за Босну и Херцеговину.

Корен оваквих мирних и антиполитичких скупова се види прво на Теразијама. Након тога је уследио пројекат Римтути туки са химном *Слушај ‘вамо*, и последњи у низу, концерт “Не рачунајте на нас”. У том тренутку су веровали и желели да буде још таквих акција у будућности.

⁹⁴ Rimtutituki - Mir brate mir - Ne računajte na nas - (Live 1992) преузето 13.9.2021. са https://www.youtube.com/watch?v=S-TobTR5NdY&ab_channel=Elektri%C4%8DniOrgazamOfficial); Električni orgazam - Seks droga nasilje i strah - Ne računajte na nas - (Live 1992) https://www.youtube.com/watch?v=9WLolqpXJ6w&ab_channel=Elektri%C4%8DniOrgazamOfficial Д. Ћирић, *нав. дело*, 410-411.

Нажалост, на антиратне поруке коју је Римтутити туки певао и опомињао људе на “Мир, брате, мир” представници власти нису реаговали.⁹⁵

Слушај ‘вамо

На почетку песме је изражен став да не желе да се повинују одлукама других:

*“Ако не могу да летим, ја нећу да пузим
јер кад пузим ја не могу да г***м
мир, брате мир”.*

Још један од великих проблема у том тренутку, а показаће се и касније је била свеприсутност новокомпоноване народне музике која је потискивала све друге жанрове: “Нећемо да победи народна музика

*више волим, тебе младу него пушку да ми даду
мир, брате мир”
Прљаве борбе у љубавне торбе
мање пуцај, више т***ј
мир, брате мир”*

Како је пројекат иницијално рођен пошто су подржали петицију против насилне мобилизације, одлучили су да и то нађе одраза у песми, опомена младићима који олако прихватили да иду у рат и жртвују се:

*“Сувише си млад да би попио ‘лад
испод шлема мозга нема
мир, брате мир”*

Никада не треба појединац да пристане да буде део гомиле, да не размишља и само слуша туђа наређења:

*“Куда сви, немој и ти јер ко изда биће проклета п***а
мир, брате мир
Не можеш побећи од нечег што је ту свеприсутно”.*

За крај песме су оставили лепу поруку слушаоцима: да је мир тешко достижан, да треба да се цени, поштује и одржава:

*“Мир је најлепша девојка
коју не може имати свако”.⁹⁶*

⁹⁵ Сећање на Rimtutituki преузето 19.9.2021. са <http://www.seecult.org/vest/secanje-na-rimtutituki>;

М.Д., “Милан Младеновић - ЕКВ”, НИН 1.5.1992.

⁹⁶ Rimtutituki tuki - Slušaj ‘vamo преузето 11.9.2021. са <https://tekstovi.net/2,2492,33246.html>

“У песми нема патетике. То је само прљави рокенрол који свирају људи који су исто тако прљави, али су искрени и чисти изнутра. И говори о томе колико доброг желимо свима.” Песма има само један ливе телевизијски снимак на коме није учествовао Антон, и може се наћи на YouTube-у. Промотивни видео је приказиван на ТВ станици Б92.⁹⁷

Утисци актера у “Римтути тукију”

Поводом обележавања осамнаест година од наступа а потом и двадесет пет, са неким од чланова су урађени кратки интервјуи: Гилетом, Швабом, Борком Петровићем, Јовецом и Цанетом. За Гилета је Римтути туки је као и све најбоље ствари настао спонтано, и непланирано. Сви који су се нашли у бенду су заправо били оно што је од њихове генерације у том тренутку било остало у Београду а да су свирали у бендовима. Та три бенда (ЕКВ, Брејкерс и Оргазам) у том тренутку су били упућени једни на друге. Мотив за наступ је био и личне природе, да се чује њихов глас и да неким околним путевима стигне у оне делове бивше државе са којима нису имали никакву могућност да комуницирају, телефонске везе су биле у прекиду, појавиле су се гласине да неки од пријатеља су у добровољачким јединицама и песма је, био је сигуран, могла да нађе пут до тих, тада удаљених делова, да им поручи како мисле у Београду.

Зоран Радмиловић-Шваба (Ел. оргазам): “Тад је било чудно време све је било могуће, разне приче су се чуле, пази ово, пази оно”, али да су тако размишљали не би ништа урадили. Очекивали су непријатности али су ипак успели да до краја све одраде. “Сви смо сви били бесни због те ситуације у којој смо се нашли”. Пуно људи је било који су дошли на антиратни протест и то им је давало позитивну слику да су се људи ослободили, шватили да својом акцијом могу нешто да промене. Након тога слика о Србији се променила, чула се и друга страна, другачије размишљање.

Борко Петровић (Партибрејкерс): “Нисмо хтели да победи народна музика. То је била једна од последњих битака против народњака. Осетили смо да се раздеремо против тога”. Један од најлепших догађаја у Београду је доживео када се десет година касније вратио у град, и видео на хотелу “Метропол” графит, великим словима “Испод шлема, мозга нема” а то је баш стих који је он смислио. Дуго је стајао тај графит, после су га избрисали. “А и даље важи да “испод шлема, мозга нема”. “Нисам свакако очекивао да ће

⁹⁷ Aleksandar Žikić, *Mesto u mećavi*, Beograd 2015, 222.

Slušaj 'vamo - Rimtutituki (Live @RTS-TVБ 1992) преузето 13.9.2021. са

https://www.youtube.com/watch?v=CaK35xgsJk8&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a

сад то да заустави рат, али оно, да ми нешто кажемо”, да се чује да овде има и другачијег гледања на ситуацију.

Љубомир Јовановић-Јовец (Ел. оргазам): Све је упућивало да не могу ништа да промене. Други су направили то што су направили али је постојала нека потреба да се наглас каже шта о томе мисле. “Мора се поменути један детаљ који се десио у сред концерта, где је отприлике било јасно колико је све то мало бесмислено, колико год да су неки људи нешто ту очекивали. Нека група људи је бацала сузавац. Толико неког обезбеђења није било, нити било чега другог али то тад ништа није пореметило, у смислу концерта, међутим јасно је ставило до знања да је то неки последњи трзај; наредни дан, да не кажем године су то потврдиле”.⁹⁸

Цане (Брејкерс): “Мир, брате, мир, то је била једина солуција у то време за нас”. Нису успели ништа да зауставе али су рекли шта су имали. Осећали су се обавезним да кажу нешто против мржње. Да људи могу више да причају, мање би се тукли и њихова мисија је била да у своме стваралаштву постану још директнији него пре. “Моја прва и највећа жеља би била да се пробудим и да установим да је 1990. година и да кажем: Ух, ал сам нешто ружно сањао” (Милан Младеновић).⁹⁹

После одржаног концерта, иако се планирао рад на плочи, чланови пројекта Римтуту туки су се посветили раду у својим бендовима. Током 1992. године су имали два наступа у Бечу где су свирали пред 60.000 људи. То је био концерт на отвореном против фашизма и мржње према странцима. Чланови ЕКВ, Партибрејкерса и Вјештица наступили су у Прагу и Берлину. Након тога је бенд распуштен. После наступа у Бечу, пројекат је престао али им је било драго што се у првим данима рата у Босни, песма “Слушај ‘вамо” често пуштала на сарајевском радију.¹⁰⁰

Наслеђе пројекта

Песма Римтуту тукија *Слушај ‘вамо* је 2000. године по гласовима публике заузела 27. место у категорији најпопуларнија рок песма Југославије, у анкети часописа Рок експрес

⁹⁸ Članovi Rimtutukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010) преузето 13.9.2021. са https://www.youtube.com/watch?v=TkpJEssxXH4&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a

⁹⁹ “Slušaј ‘vamo: Pесma koju ne smemo da zaboravimo” преузето 19.9.2021. са <https://noizz.rs/kultura/slusaj-vamo-pesma-koju-ne-smemo-da-zaboravimo/gkhf9m7>

¹⁰⁰ Milica Vukomanović, “Bučni i intimni”, *Huper* 3.11.1992.

“100 најбољих песама свих времена Ју рока”. Поред тога, нашла се на компилацији Радио утопија (1989-1994).¹⁰¹

Београдско пролеће '92.

Београдско пролеће је био фестивал који је почео да се одржава у главном граду 1961. Године а настао је по угледу на познати италијански фестивал - Санремо. У почетку је фестивал трајао три дана и одржавао се у дворани Дома синдиката (данашња Комбанк дворана). До почетак деведесетих је фестивал изгубио сјај па су организатори желели да се потруде да га поврате и да фестивал опет почне да изазива интересовање како код публике која би га посећивала тако и код новинара. Програм Београдског пролећа је био подељен у четири дана, сваки дан је био резервисан са једну врсту музике. Прво вече је било посвећено старом Београду, старим градским песмама. Друго вече је било резервисано за забавну музику, треће за стару народну музику и завршни дан је био намењен најмлађима.¹⁰² Током период 1990-1995. године, одржавање фестивала је било често под знаком питања пошто је највише недостајало финансијских средстава. Никако није помагало то да је публика била све мање заинтересована за посећивање ове манифестације.

За главне актере антиратног покрета је “Београдско пролеће '92” било од великог значаја. Те године је фестивал одржан крајем маја и програм је био подељен у четири вечери. Прво вече посвећено као и иначе градским песмама; друго вече “Вече забавне - поп музике”. Треће вече “С оне стране дуге” је било резервисано за рокере. Организатори су хтели да његово оживљавање спроведу кроз увођење новог садржаја у фестивалу - рок концерта под називом “Београдски рок победник”. У Дворани Дома синдиката се одржало финално вече “Дечије Београдско пролеће”. Поред музичког програма организатори су били припремили и додатне манифестације, промоције и ауто-релије не би ли овоме фестивалу повратили некадашњи сјај.¹⁰³ Још једна мала промена је извршена и то у имену фестивала. Постало је “Београдско пролеће - Classic фестивал” по имену финансијера, марке цигарета која је била позната. До тога је дошло јер је град

¹⁰¹ Римтутитуки преузето 12.9.2021. са

<https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%82%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BA%D0%B8>

¹⁰² “”Пролеће” опет у Београду”, *ТВ Новости* 20.4.1990, 14; Рајко Двизац, “Марјановићи побеђују и даље”, *ТВ Новости* 4.5.1990, 14.

¹⁰³ Р. Д., “Нова серија”, *ТВ Новости* 25.3.1992, 14; “Испуњена обећања”, *ТВ Новости* 27.5.1992, 14.

Београд дао читавих 1% финансија за одржавање фестивала и организација је то одбила.¹⁰⁴

Треће вече је било посвећено рок музици и организовано је по угледу на такмичења какава су тада била популарна на МТВ-ју. Рокери је требало да међусобно гласају и на тај начин изаберу најбоље између себе у 13 категорија. Уредник и иницијатор идеје је био Дејан Цукић. Замишљао је да у свакој категорији буду по три номинације а проглашење победника је требало да се одвија на лицу места. Категорије у којима су се такмичили су биле: албум, песма, група, певачица, певач, гитариста, басиста, бубњар, клавијатуриста, остали инструменти, продуцент-аранжер, концерт године, видео-спот. Од кандидата су се јавила имена Рибље чорбе, ЕКВ, Рамбо Амадеус, Викторија, Беби Дол и други. Награда је била намењена и за животно дело која је била додељена онима који су својим радом допринели ширењу и афирмацији рок музике у Србији. Још је вече названо “прави мали српски рок хепенинг”.¹⁰⁵

Београдско пролеће '92. се разликовало од других не само по увођењу рок вечери већ по томе што су уметници успели да изађу пред публику и изнесу свој став и мишљење о рату, о страдањима и о бомбардовању Дубровника и других градова у Хрватској. Најзначајније су изјаве које су начинили Милан Младеновић испред ЕКВ-а и Рамбо Амадеус.

Рамбо Амадеус је изашао на сцену током извођења песме Беби Дол. Узео је од ње микрофон и започео своју изјаву. Прво се извинио Беби Дол јер ју је прекинуо у изведби песме али то је морао да учини јер:

*“програм на телевизији иде до пола десет уживо; ја имам два минута да се обратим нацији, да кажем да док ми свирамо да падају бомбе на Дубровник и Тузлу! Нећемо да забављамо бирачко тијело ! Ј***м вам матер!”*

Завршивши своју изјаву, отишао је са бине праћен аплаузом из публике.¹⁰⁶ По његовим речима, тај његов гест је код колега изазвао позитивне реакције, добио је од њих честитке и тапшање по рамену. Циљ исказивања незадовољства је последица знања да ту у близини заједно гину “српска, муслиманска, јеврејска и хрватска деца због нечије будалаштине”. Уз то, одбија да се понаша као да се ништа не дешава и да сви треба да се “правимо луди”. Изненадило га је што није добио ниједну критику због свога поступка.

¹⁰⁴ Рајко Двизац, “Нокаут уз шампањац”, *ТВ Новости* 3.6.1992, 14-15.

¹⁰⁵ Р. Д., “Нова серија”, *ТВ Новости* 25.3.1992, 14; “Испуњена обећања”, *ТВ Новости* 27.5.1992, 14.

¹⁰⁶ Rambo Amadeus - Antiratna izjava na Beogradskom proleću 1992 преузето 12.9.2021. са https://www.youtube.com/watch?v=zAR1RI91sww&ab_channel=IvanIvanovi%C4%87

“Очигледно, нисам проговорио ја, него народ”.¹⁰⁷ Да је његов наступ био значајан сведочи писмо једног дечака из Београда. Ученик седмог разреда је написао да је одушевљен њиме иначе а нарочито после онога што је урадио на фестивалу Београдско пролеће. Његов потез је оно што је омладина од њега и очекивала. Пошто је прво изашао на бину и рекао да неће да забавља масу, а потом ипак изашао и отпевао *Пријатељу, пријатељу* га не чини дволичним. Супротно. Исказивање својих шватања времена је био протест као и песма јер песма *Пријатељу, пријатељу* је песма о непромишљеним радњама а таква песма може увек да се пева. Највећа зачуђеност и “згражавање” је дошла од старијих, родитеља, бака и дека пошто они не шватају да млади нису за рат и да Рамбо изражава оно што они мисле. Ако је то што је Рамбо изјавио неучтивост, шта је тек рат? Колики је то ниво неучтивности? Младић затим поздравља Рамба покличом “Рамбо, царе!” Писмо и написано због старијих генерација, да се види како млади подржавају Рамба.¹⁰⁸

Ситуација са ЕКВ-ом је била мање драматична него са Рамбом, али Миланова изјава је исто тако имала јаку поруку. ЕКВ је била у ужем избору за најбољу групу године и освојили су ту титулу за 1992. годину. Објава и њихов излазак на бину су пропраћени великим аплаузом. Милан Младеновић је пожелео публици добро вече а онда наставио: *“Ово је награда за групу године, прошле године, тако? Ја бих желео само нешто да кажем а то је да је нама било врло олакшано да освојимо ову награду због тога што су многи наши другови, наши пријатељи морали да напусте ову земљу, ја их поздрављам овом приликом, а неке од њих овог тренутка можда су живи а можда и нису живи у Загребу, Сарајеву, Љубљани, Дубровнику, Рјеци и тако даље. (аплауз се чује) Молим Вас, да ли можемо један минут ћутања за оне који су погинули у овом рату који нема смисла ни за мене ни за њега ни за њега (показује на друге чланове групе) ни за Маргиту која овога тренутка није ту. Хвала!”*¹⁰⁹

Нажалост, иако су оба говора била пренета у програму уживо, нису нашла одјека у новинама. Тако у ТВ Новостима нису поменути говори ЕКВ-а и Рамба Амадеуса али јесу у вези са наградама. Награда за албум године је припала Рамбу Амадеусу; песма године је била *С оне стране дуге*; група године ЕКВ који су однели победу и у категорији видео спот за песму *Дум дум*.¹¹⁰

¹⁰⁷ Милан Дамљановић, “Два лица: Рамбо и Мица”, *НИН* 13.3.1992, 44.

¹⁰⁸ Писмо у рубрици “Читаоци, гледаоци, слушаоци” *Радио ТВ Ревуја* 25.6.1992, 11

¹⁰⁹ Milan Mladenovic - Antiratna izjava na festivalu "Beogradsko prolece 1992" преузето 12.9.2021. са https://www.youtube.com/watch?v=04vf3d00ZUc&ab_channel=EXYUARHIV

¹¹⁰ Рајко Двизац, “Нокаут уз шампањац”, *ТВ Новости* 3.6.1992, 14-15.

Са друге стране, недељник *Радио ТВ Ревуја* који је излазио при истој кући као и *ТВ Новости (Политика)*, је дао леп опис догађаја са “Београдског пролећа ‘92”. Овде пак се помиње иступ Рамбо и његова изјава која је истицала да није право време за одржавање фестивала. Рамбо је проглашен за албум године али његов наступ камере нису преносиле. Атмосфера међу уметницима је била “глумити или не глумити, певати или не певати” а Рамбо је успео да ту дилему реши својим наступом. Наиме, његов наступ као победника у избору за албум године није требало да буде пренешен на ТВ-у па је он два минута пре предвиђеног времена, док је још Беби Дол изводила своју нумеру, изашао на сцену. За све оне који су тада били уз мале екране било је јасно да не би требало певати и забављати докле се бацају бомбе на Дубровник и Тузлу. Мала забуна у публици је настала пошто је (када су тв-камере биле искључене), Рамбо изашао на сцену, отпевао две песме, примио награду и најавио следећег добитника. Рамбо је рекао да је његов албум најбољи јер “других заправо није било, или их је било мало”. Нажалост, публике је било мало. Центар “Сава” са својих 4000 седишта, имао је 200-300 људи у публици, од којих су многи држали цвеће да би га уручили некоме од учесника (стара традиција фестивала). “Београдско пролеће” је као и много другог смањило границе својих оквира и постало локално такмичење. “Све је лакше бити победник - и све теже бит и побеђен”.

У београдском клубу “Простор” су, независно од Београдског пролећа, додељене награде за достигнућа на пољу рок музике током 1994. године. Партибрејкерс су добили награду за песму године (*Хоћу да знам*), група године и албум године (*Кисело и слатко*). Милан Младеновић награду за инструменталисту године за гитаристички рад на албуму *Angel’s breath*. И специјална награда је додељена групи “Екатерина Велика”.¹¹¹

“С оне стране дуге”

С оне стране дуге је проглашена песмом године на “Београдском пролећу ‘92”. Зашто је та дечија песма имала толики значај у том тренутку?

“С оне стране дуге” је био највећи пројекат године и био је посвећен малишанима и жељи да се барем они поштеде суровости свакодневнице и да размишљају о нечем бољем и лепшем, о ономе што је са друге стране дуге, снови, надања. Идеја да деца буду та која би предводила овај пројекат се допала многим. На идеју за песму је дошао редитељ истоимене емисије (Владимир Алексић) посвећене деци коју је водио познати

¹¹¹ Рајко Двизац, “Будућност је почела”, *ТВ Новости* 21.6.1995, 15.

гумац Милован Мандић Манда. Пројекат је имао више циљева. Први да се помогне деци, да кроз лепе текстове и позитивне поруке помогне “психолошкој рехабилитацији”. Други циљ је био да се све паре зарађене од пројекта дају за помоћ деци. Иако нису имали тачан план и програм коме давати новац, требало је да одлази тамо где је био најпотребнији али су истакли да се морало знати коме и где тај новац одлази. Трећи циљ је био да се промовише дружење пошто у пројекту је требало да учествује преко седамдесет музичара, уметника и глумаца. Идеја о песми и пројекту му се јавила још на јесен 1991. године јер је наступило јако тмурно време и догађаји који су били претња по психију. Постојале су замерке на мањак агресивности у песми али они то нису ни желели. Чак је и приликом снимања песме на студију стајало обавештење да је забрањено разговарати о политици. Желели су да певају о универзалним стварима, без директних и политичких порука, без ангажовања за неку тренутну ствар. Певају о будућности и како би она требало да изгледа. Дванаест песама са позитивним и хуманим поукама у текстовима. Уметници су певали без било какве новчане надокнаде, а поред њих у пројекту су учествовале амбасаде. Захваљујући сарадњи са њима 250 малишана је певало нумеру са певачима, из 39 земаља света. То су наравно била деца амбасадора и страних представника у Србији који су у то време боравили ту. Сви су за ту прилику научили текст на српском. План је био да издају плочу, касету и компакт-диск ако прилике дозволе. Планирао се и концерт као и укључење још већег броја личности из јавног живота да им се придруже. Песма је уједно била и честитка у новогодишњој ноћи 1992. године.

УНИЦЕФ је показао извесно интересовање за пројекат али убрзо су сви страни званичници напустили земљу. Ипак, из Женеве је послато писмо у коме (по мишљењу УНИЦЕФА) “С оне стране дуге” је био пројекат који је доприносио миру, разумевању и сарадњи између држава. Веровало се да би приходи од пројекта и касете били већи да је Министарство за културу Србије ослободило касету пореза. Сарандици су се одрекли хонорара и прихода од пројекта али држава је узела свој део.

Песма *С оне стране дуге* је код публике била лепо прихваћена и онда су одлучили да сниме плочу са истим насловом. Крајњи рок није био познат а узрок тога је велики број људи који је желео да се прикључи. У песмама нема речи попут “рат” и “мржња” већ су песме “лепе и чисте”. Круна пројекта је треба да буде концерт у Центру “Сава”. Једна од група која је тада важила за ону која стваралаштвом шири позитивне вибрације, је била група “У шкрипцу” на челу са Миланом Делчићем-Делчом који је узео

учешче у пројекту. Пројекат је почео скромно, без превеликих очекивања да ће постати нешто велико а у право је то постао.¹¹²

Врхунац пројекта је био обећани концерт у Центру “Сава”. Требало је девет месеци рада да би се дошло до тога. Много музичара, пуно посетилаца, музика и песма испуњена лепим речима, љубављу је опис вечери коју је приредио Трећи ТВ канал. Од почетка, популарност *С оне стране дуге* је постала неки вид дечије химне. Сви приходи од концерта донирани су Дечијој болници у Тиршовој у Београду. Догађај је окарактерисан као својеврсни “рок-хепенинг”. Од аниматора био је ту и стари рокер Влада Јанковић Џет који је деци дао користан савет “Волите рокенрол, то доприноси здрављу!”¹¹³

*“С оне стране дуге, где падају звезде
Где љубави има у сваком зрну неба
Где ждралови бели носе цвет у кљуну
Где обале река воде куда треба
Где облаци следе замишљене пруге
С оне наше стране... С оне стране дуге”*¹¹⁴

Демонстрације 1992. године

Као последица почетка рата у Босни и Херцеговини, велики део становника Београда је почео да организује неки вид протеста. Након Римтути тукија и мировног концерта, и “Београдског пролећа ‘92” ствари у Србији су кренуле лошим током. Крајем маја 1992. године је донета резолуција Савета безбедности Уједињених нација под бројем 757 којом су се у Југославији увеле санкције (финансијске, економске, спортска, научне и културне). Дан након тога је одржана манифестација у оквиру Центра за антиратну акцију. Одржане су антиратне демонстрације приликом којих је развијен и ношен црни флор у дужини од 1.300 метара. Против увођења санкција су се прво побунили студенти са Електротехничког факултета. Испред зграде факултета се окупило око 1.000 студената, а у исто време само испред хотела “Москва” су се окупили спортисти незадовољни забраном југословенским спортистима да учествују у међународним

¹¹² Мери Билић, “С оне стране дуге”, *Радио ТВ Ревуја* 8.10.1992; Рајко Двизац, “Следите децу...” *ТВ Новости* 22.7.1992, 16.

¹¹³ Predrag Vesović, “Pokret optimizma”, *Huper* 5.5.1992, 31; M. Vukomanović, “Volite rokenroll!!!”, *Huper* 20.10.1992

¹¹⁴ S one strane duge (tekst) преузето 18.9.2021. aa

<https://balasevic.in.rs/s-one-strane-duge-tekst-manda-magi-ljuba-bebi-dol-bilja-delca-gale-nesa-galija/>

такмичењима. Академици су потписали захтев за повлачење Слободана Милошевића са државних функција. Студенти и професори су ступили у штрајк до испуњења захтева. Тиме су отпочели студентски протести. Једанаестог дана протеста (26. јун) студенти су на Студентском тргу запалили свеће за stradale у рату на територији бивше СФРЈ. Студентске демонстрације су трајале 26 дана. Тих непуних месец дана су били довољни да једна група и песма постану симбол демонстрација. Реч је о групи Револвери и њиховој песми *Нема повлачења, нема предаје*.

Група Револвери је популарност стекла случајно: песма *Нема повлачења, нема предаје* је била својеврсна химна студентских протеста 1992. године а потом и *24 сата дневно*. Иако се песма певала, многи нису знали ко су извођачи. Њима није сметало што је песма популарна али нису волели што су део политике јер су они само бенд који је хтео да свира, не и да се меша у политику. Ограђивали су се у објашњавали да су песме *Нема повлачења, нема предаје* и *24 сата дневно рокенрол* снимљени у мају 1991. године и да нису имали у виду евентуалне демонстрације нити студентски отпор.

“Онда се дигла та комплетна екипа са универзитета, почели су немири и ми смо ти, ни криви ни дужни, “улетели у читаву фрку. Ја лично нисам био за то да се прави од те песме онај Банд Аид, али нема везе, нисам се сликао с њима. Желео сам једноставно да ми песма остане ванвременска, без тих политичких примеса. Кад смо се нешто касније ухватили у читаву ту машинерију, онда смо хтели барем да направимо, крај Теразијске чесме, један атрактиван спот, али су се људи са ЗК уплашили евентуалног јавног окупљања, па нам је то пропало... Тек пошто нам је овај албум изашао ја сам, веруј ми, укапирао колики је то хит био”.¹¹⁵

Песмом *Нема повлачења, нема предаје* су подигли студентске протесте '92. и направили рокенрол химну студената. Драго им је што су на тај начин многи чули за Револвере. Првога дана протеста су позвани на факултет да свирају, отишли су и док још није све организацијски било савршено, деловало је као велика журка. Иако су на почетку протеста били незаинтересовани, укључили су се и то је касније резултирало спотом за песму *Нема повлачења* у којем су се појавили сви значајни рок-учесници. Вампири, Тони Монтано, Ђуле Ван Гог, Розе позе. У шкрипцу једини нису учествовали на протесту али су се појавили у споту. Спот се пуштао на “Студију Б” али кратко пошто су људи са “202” скинули песму са програма. Чак је у једном делу спота уметнут Слободан Милошевић са

¹¹⁵ Željko Sebić - Aleksandrovski (Revolveri): Nema povlačenja, nema predaje. преузето 8.9.2021. са <https://www.rockomotiva.com/starinarnica/sta-se-nekad-pricalo/zarko-sebic-aleksandrovski-revolveri-nema-povlacenja-nema-prodaje/>

кратком секвенцом која следи након референце “нема повлачења, нема предаје” једну реченицу “Мислим да не”. Да је разлика у схватању између већег и мањег града, говори ситуација када певач оде кући у Алексинац где га критикују што се придружио студентима, шта му је то требало али га барем радује што млади знају истину.¹¹⁶

“Многе ствари више нису исте, временом се мењају, и онај који сада губи, биће онај сто добија.

Ми заједно моземо све, ми моземо променити свет, нема повлачења, нема предаје. Остали смо сами на путу, многи су нам окренули леђа, многи су нас издали.”¹¹⁷ (Нема повлачења, нема предаје)

Важне компилације

Пројекат We miss peace илити Ми за мир је била компилација домаћих алтернативних бендова који су певали за мир. Насловна фотографија је био универзални знак мира. Круг је пресецао на пола врат гитаре, а поломљена пушка је чинила крила. Компилација је била спонзорисана од стране “Peace Child”, “С.А.А” и *Vreme zabave*.¹¹⁸

Још једна компилација која је била значајна за 1995. годину је била *Радио Утопија (1989-1994)*, ЦД у издању Радија Б92 којом се обележило пет година постојања тог радија. Деловало је да компилација није требало да буде за ширу публику пошто су опрема ако и пласман компилације оскудни и делује да је првобитно замишљен као наменски пројекат “о младима у Србији који су против рата”. Упркос томе, имена која се налазе на касети су добра ппласна тачка за оне који би да се обавесте о догађајима у српском рокенрол андерграунду и за упознавање са алтернативном музичком сценом у Србији. Нажалост, још једном се недостатак новца показао као пресудан да We miss peace не доживи већу комерцијалност и већи успех.

Веровало се да је ово нови Пакет аранжман деведесетих. Иако донекле могу да се поистовете, нема пуно ствари које су заједничке. Пакет аранжман је била такође компилација која је означила почетак нечега чему је касније дат назив Београдски нови талас. Радио утопија је последњи корак у процесу који се у Србији, заправо Београду,

¹¹⁶ Milica Vukomanović, “Rok a ne balet”, *Hyper* 26. 1. 1993, 68; Иван Ст. Ризингер, “Нема повлачења, нема предаје”, *Радио ТВ Ревуја* 10.9.1992, 16.

¹¹⁷ Revolveri - Нема повлачења, нема предаје преузето 8.9.2021. аа <https://yu-midi.org/tekstovi/viewitem.php?j=10209> и

Spot за pesmu “Nema povlačenja, nema predaje” преузето 8.9.2021. са https://www.youtube.com/watch?v=srP6JbVmw-w&ab_channel=zarkoseb

¹¹⁸ “We miss peace - Mi za mir -”, *Vreme zabave* decembar 1994, 68.

одвијао током ратних година. Разлика је и у околностима у којима су ови пакети настали: оригинални Пакет аранжман је био синоним за бунт, отварање утицају new wave који је са собом доносио проевропски дух космополитизма. Овај новији Пакет аранжман тј. Радио утопија је синоним за преживљавање, потврда да у рокенрол главама има још разума које нису омеле ни пушке а ни гусле. Укупно је 16 песама на компилацији и све путем симбола одговарају на стварност. Радио утопија је одраз стварности претходних година и слушаоце је могла само да подсети да су у том периоду заиста живели у Србији: поред извођача који су из Србије али и материјал за песме је био могућ да се доживи само у Србији. Ово је посматрано као историја земље али кроз музику али поред музике садржи и друштвену историју којој се упућују критике. Компилација се састојала: Рамбо Амадеус - *Карамба Карамбита*, Партибрејкерс - *Хоћу да знам*, Електрични оргазам - *Ментално*, Ева Браун - *Аљаска*, Плејбој - *Све или ништа*, ЕКВ - *Заједно*, ДЛМ - *Добар дан*, Дарквуд дуб - *Усамљени хашишар*, Казна за уши - *Поклон*, и прави антиратни хит **Римтутитуки - Слушај 'вамо**. ЦД је рађен у Енглеској, пратила га је књижица у којој су информације о Радију Б92. "Есенцијална колекција за деведесете године".¹¹⁹

¹¹⁹ "Mi za mir: antiratna kompilacija", *Vreme zabave* januar 1995, 53; "Razni izvođači - Radio utopija", *Vreme zabave* oktobar 1994, 37-38.

III Музичко стваралаштво током ратних година и присутност у медијима

Током седамдесетих година, прво у Америци а затим у другим деловима света, почело је да се усваја мишљење да познате личности, биле оне певачи, глумци и глумице, могу да имају политичку моћ. У ранијем периоду се сматрало да је то за њих немогуће или да је утицај који могу да имају на публику јако мали. Ипак, прво се усвојило мишљење да филмске звезде могу да преносе и да подстичу неке вредности, нарочито када јавно истакну своје име у вези са неким дешавањем или залагањем. Временом, утицај уметика и уметница из разних сфера уметности се повећавао. Да ли се залажу за борбу против сиромаштва, очување тропских шума или организују концерте против ратних деловања, уметници се не либе да буду политички активни.

За музику се узима размишљање да она увек има у себи политички карактер пошто у њој одраз налазе како тренутна, савремена култура тако и друштвена правила и норме. Некада музика, тачније оно написано и отпевано иде у прилог тренутне политике и културе, али и онда када се свира против тога, опет се изражава мишљење. Било да су стихови утопијски или дистопијски, треба да оставе утисак на публику, да јој или угоде или натерају на размишљање, преиспитивање вредности, околине, довођење у питање свега познатог. На неколико места у различитим недељницима су се могли наћи коментари да је новокомпонована музика лака, и по стиховима и по мелодији. Насупрот њих, рок/панк музика и реп се баве стварношћу и свим тешкоћама које она носи са собом. Баш из тог разлога омладина је престајала да слуша рок и прихватала турбо-фолк јер не терају на размишљање нити их константно подсећају на све свакодневне тешкоће којима су били изложени раних деведесетих.¹²⁰

Многи критичари се слажу да је албум ЕКВ “Дум дум” из 1992. године права слика тешке ситуације у држави као и све збуњености која је владала у појединцима. Крик против политике, против рата, мржње, бесмисла губитака живота, затварања граница. Милан Младеновић је стварао дистопијске слике стварности које су могле само да буду тужне, песимистичке, да приказују мрачну стварност без светле будућности.

У овом поглављу биће представљене групе и албуми који су активно одражавали проблеме који су били свакодневница у периоду 1990-1995. године. Такође, биће речи о независним издавачким кућама код којих је већина поменутих албума била издата пошто

¹²⁰ Deјvid Baučer, *Dilan i Koen, pesnici rokenrola*, Beograd 2008, 46-48.

нису наишли на подршку ил нису желели да издају при највећој дискографској кући у земљи, ПГП РТБ а касније ПГП РТС-у. Последњи део поглавља је посвећен присутности у медијима, да ли у штампаним или на телевизији, да ли је публика могла лако да дође до њихог стваралаштва и да буде обавештена о новинама својих омиљених уметника.

Независна издавачка продукција 1990-1995. године

Пре почетка рата и распада Југославије, на територијама република су постојали самиздати. Главна последица постојања самиздата је била демократизација рок сцене. Наиме, на овај начин различити музички облици, који раније нису могли да се пробију лако до бројније публике, овако су себи омогућили неки вид присутности у музичкој јавности. Уколико су групе желеле да их издају неки од већих издавача, морале су своју музику да прилагоде “средњем укусу” не би ли им плоча била издата. Издавањем при мањим кућама су омогућили да истинска и оригинална идеја допре до слушалаца. То је само показивало да и домаћа сцена има великог квалитета. Домаће независно издаваштво се свакако суочавало са тешкоћама (дистрибуција, новац) али су и издавачи и уметници успели да их превазиђу и пруже публици алтернативну музику која је садржала њихов поглед на свет којим су били окружени, на политичка дешавања у земљи као и судбину њихове генерације.¹²¹ Независна продукција је већ 1991. године почела да узима све више маха што се видело у повећању броја објављених нових рок састава (Обојени програм, Инстант карма).¹²² Санкције уведене од стране Савета безбедности Уједињених Нација против Савезне Републике Југославије 1992. године су драстично утицале на сферу дискографије: касете су за купце биле све недоступније, издавачи су више губили него добијали а тиражи опадали. На опадање тиража наравно утицала је ситуација у околним земљама, нарочито Босни пошто је тамошње тржиште било велико а санкције и ембарго су утицали на то да материјали неопходни за производњу касета не буду доступни јер су поједини елементи били увожени. И пре почетка рата су у уличној продају били доступне касете које су преснимане што је законом било забрањено.¹²³

Прва приватна продукција касета независних рок издања је отворена у Београду под називом Rock land под уредништвом рок-критичара Бранимира Локнера. Продајни простор је био на Обилићевом венцу 16 а прва издања су биле касете група

¹²¹ Lj. Trigonović, “Mršava godina”, *Pop rock*, januar 1988.

¹²² “Malo a slatko”, *TV Novosti*, 10.5.1991.

¹²³ Ž. Radulović, “Pesmom protiv blokade”, *TV Revija*, 13.8.1992.

Непоправљиви “Фирст репорт” и Дел арно бенд “Играј док те не сруше”. Сврха “Rock land-a” је била у издавању стваралаштва независне рок сцене која до тога тренутка није била довољно позната нити доступна широј публици. Предност је дата југословенским рок-групама а касније су очекивали и неке стране независне сцене и привлачна “пиратска” (бутлег) издања.¹²⁴

У часопису YuRock magazin од фебруара 1995. године је постојао посебан сегмент посвећен (малобројним) независним издавачима Србије у сфери музике.

Издавачка кућа Time records је основана 1993. године са циљем да прикажу квалитетну музику без стављања новца у први план. Оснивач познат као Вапе Мауо је имао искуства у музичкој индустрији (сарађивао раније са Бисером Веленталић). Time rec. је основао септембра 1993. године са циљем да издају музику која је квалитетна и добра и да не подлеже критеријуму комерцијалног. План је био да издају џез, рок, филмску музику, блуз. Издавачка кућа и њен оснивач су тражили од уметника (музичара) да буду квалитетни по оним мерилима које кућа процени да су довољни а заузврат би им помогли око новца, организовања концерата. Нарочито део о новцу је за тадашње рокере и све “алтернативне” правце у музици био битан. Поред издавања познатих бендова и музичара, нудили су прилику и младим односно неафирмисаним бендовима да се “пробију” пошто су имали ловца на таленте. Иако малобројне, друге независне издавачке куће су постојале и међусобно су се подржавале и остваривале сарадњу. Продајни штандови Time rec. су били у продавници на Новом Београду (без детаљнијих података) и штанд испред СКЦ-а, одраније познато место за продају плоча и касета београдској публици.

ITV Melomarket је 1993. године био проглашен најбољим издавачем и захваљујући њима је нови српски рок добио потврду али наредне, 1994. године нису испунили очекивања. Издали Бјесове али нажалост смањили квалитет музике.¹²⁵

L.V.O. је још једна независна издавачка кућа из Београда која је била у оквиру Академије. За кратки временски период се показала као кућа која издаје снимке високог квалитета. Једно од издања су им били група Кристали захваљујући којима су су постигли рекорд по продаји у односу на издања других издавачких кућа. Сувласник Л.В.О-а (кога аутор текста ословљава само са “Рођа”) је један од људи који су радили на серији концерата под називом ГРООВАЊЕ. У плану је била турнеја са бендовима чији је издавач био Л.В.О који би себе промовисали на најбољи могући начин - свирањем уживо пред

¹²⁴ В.П., ““Rock land” у Београду”, ТВ Ревија, 16.2.1990.

¹²⁵ N. Devetaković, “Čast izuzecima”, *Vreme zabave*, januar 1995.

публиком, доказали квалитет који поседују и најбитније, показали да у новом српском року ипак има снаге.¹²⁶

Metropolis records су проглашени за најбољу издавачку кућу за 1994. годину. Код њих су снимале групе попут Обојеног програма, Џа или бу. Оно што је занимљиво јесте да ова издавачка кућа не види Београд више као град рокенрола. Један од бендова са којим су сарађивали и у којима су видели лице рока је бенд Џа или бу. Бенд који одудара од београдске сцене а уједно су најкомерцијалнији бенд у држави од 1992/93. године. Највећи проблем у кући сматрају да је проблем медија, да су сви медији сконцентрисани у Београду и да они који нису из Београда немају једнаке шансе да се рекламирају. Претходне три године су санкције учиниле своје на свим пољима живота и професија, тако и на музику. Затвореност државе је помогла да се рок, који је “овде заиста виталан и јак” буде од 1992. године и увођења санкција и ембарга, окренут сам себи. У том периоду је публика могла да види који и какви бендови су доступни на домаћој рокенрол сцени. Метрополис као издавачка кућа је радио на промоцији и сарадњи са квалитетним музичарима и на њиховој промоцији пошто су “медији такви какви јесу” и да се начин руковођења државом огледа по државној телевизију. Нису медији као такви криви за неодстатак информација већ људи који раде у тим медијима.¹²⁷ Да ли је једна независна издавачка кућа јака говори дијапазон њене мреже дистрибуције. Метрополис рекордс је ту тој сфери био изузетно јак и достављао касете скоро свих независних издавача у Србији. Новина коју су увели јесу дистрибуирање пропатних “ситница”: мајице, беџеви итд.¹²⁸

Продукција Стиг из Београда је била галвни конкурент ПГП РТС-у. Прво издање ове куће у 1993. години је био албум “Музика на струју” Бајаге и инструктора који је у оквиру поп музике био изузетно популаран. Нажалост, при овој дискографској кући су снимали новокомпоновани народњаци па Бајагина популарност се не може баш нарочито истаћи.¹²⁹

Музичко стваралаштво на алтернативној музичкој сцени Београда **1990-1995. године**

¹²⁶ “Time records & Bane Mayo, *YuRock magazin*, februar 1995.

¹²⁷ N. Cvetković, “Metropolis records”, *YuRock*, 22-23.4.1995

¹²⁸ N. Devetaković, “Čast izuzecima”, *Vreme zabave*, januar 1995.

¹²⁹ Z. Jakšić, “Pažnja - “Stig” je stigao, *TV Revija*, 6.1.1994.

EKB

Претходним албумом “Само пар година за нас” (1989) је група најавила ситуацију у којој се нашла земља и људи тек пар година касније. Албум издат 1991. године под називом *Дум, дум*, у себи садржи велику дозу “очаја, мрака и незнања”. Албум је био рефлексивна времена у којем је стваран, време у којем се живело за данас јер се неизвесности сутрашњице бојало. Текстови и музика на јак, жесток и суров начин осликава свет око себе, свет који је инспирисао те текстове и музику а чији је аутор био Милан Младеновић.¹³⁰ Само неке од назива песама су *Дум дум* као ономапопеја пуцања, *Идемо* са изузетно јаким поруком о рату, *Забрањујем*, *Глад*, *Хладан*, *Dolce vita*. *Дум дум*¹³¹ у себи садржи стихове попут:

“не бих хтео да страдам”¹³²

јасна изјава и глас свих оних који нису хтели у рат,

“Нећу да копам по ђубришту среће”

као многи из његове генерације који нису могли да нађу срећу тих дана и требало да се задовоље ситницама,

“ја ћу пуцати право у леђа, ја сам рођен да владам”

кукавичлук и жеља за влашћу тадашњих политичара

У песми *Одговор* се осећа критика свих ратнохушачких говора који су претходили почетку

рата: *“речи сто носе невоље”*

*“Искреност није помогла, искреност је заболела, боље да нисам чуо изговор за све
Речи су ме очарале, речи су ме ослепеле, не могу да видим”*

Караван као опомена онима који не исказују свој бунт против времена:

*“Нећу те будити, ослободи се, ослободи се, нећу те цекати, нећу твоје тешке шапе
око мога врата”*

Идемо која сваким стихом говори о рату:

*“Нисмо знали да је коцка бачена, нисмо знали да је срушен мост, река блиста испод
чизама, чиста вода мало крвава*

*Нисмо знали да су села спаљена, нисмо знали да је ватра грех, наше руке нису
везане...”*

¹³⁰ V.P. u rubrici “Nove ploče”, *TV Revija*, 11.10.1991.

¹³¹ *Дум дум* (албум) преузето 8.9.2021. са [https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D0%BC_%D0%B4%D1%83%D0%BC_\(%D0%B0%D0%BB%D0%B1%D1%83%D0%BC\)](https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D0%BC_%D0%B4%D1%83%D0%BC_(%D0%B0%D0%BB%D0%B1%D1%83%D0%BC))

¹³² Сви текстови песама су преузети (уколико није другачије назначено) 8.9.2021. са <https://tekstovi.net/2,0,0.html>

звучи попут опомене онима који бирају да не делују у таквој ситуацији, да се повуку и чекају да прође све јер немају моћ да утичу на промену.

Време је оставило трага и на њиховом албуму из 1993. године и дао се осетити “мањак радости стварања” јер то време “никога не штеди”. Наредни албум “Неко нас посматра” је на себи имао песме попут *Не*:

“мени је доста, мени је доста... Само љубав није прошла”

стих који макар улива мало оптимизма у тмурно време. Још једна химна против рата, *Заједно* окарактерисана као “рок-химна” изгубљене и преварене генерације¹³³:

“у прошлим данима изгубили смо све.. остајем сам у овом граду страхом затрпан, овај град је некад бацао светла далеко, овај град је могао боље;

Ми смо дозволили да ствари оду предалеко, ова је борба била испод части, против разума, ови људи су ваљда заслужили боље, ми то можемо заједно”

Осим жала за сјајем који је Београд изгубио у претходним годинама, позива да се снаге опет удруже и боре за бољи живот. Поред ње значајно место у антиратним стиховима заузима и *Бежимо у мрак*:

“У мрак смо заплетени, у мрак лагано тонемо сви, земља нам је престала да рађа, деца су нам престала да плачу, деца су нам избегла на пут”

која поред политичког и културног мрака се дотакла тога да млади људи одлазе све више из земље. *Мама* осликава страх свих мајки чија су деца била мобилисана и послата у борбе:

“да ли знаш шта ради твој син, да ли знаш ко је сада са њим, можда стрепиш да ли је жив, хеј, мама, он је крив”.

Just let me play some modern r'n'r music је била жеља многих којима је тај вид музике био омиљен:

“није сад време к'о пре, ово је време за промене”.

Јадранско море које је у једној строфи осликала године живота у Србији:

“Овде је хладно, овде је зима, овде је мрак, ја немам посла”.

“Дах анђела” је посмртни албум Милана Младеновића настао 1994. године у Бразилу. У текстовима и музици је изражена Миланова туга због распада земље, бивше Југославије. Песма *Црв* у себи садржи ту тугу и осећај несреће због распада земље:

*“Ви слепи, ви глуви, ви себични људи што правите буку без реда и смисла, без зашто и зато, за кога и како ви срећни у трансу у свету што постоји само у главама... Људи без скрупула, људи без милости, људи без сећања”.*¹³⁴

¹³³ Рубрика “Хит недеље”, *Радио ТВ Ревизија* 24.6.1993.

Партибрејкерс

Група је током ратних година издала два албума, један албум су били снимци са њихових концерата (“Забава још траје”, 1992. година) и “Кисело и слатко” из 1994. године. На том албуму су значајне песме *Хоћу да знам*, *Јави се*, *Молитва*:

“Хоћу да знам куда води овај пут мене, и живот мој;

тамо где је страх тамо живи мрак;

Исти, посебан, слободан, бити само свој”

тражење неког смисла у тим годинама, пропасти, страху који влада. У *Јави се* траже све људе које су изгубили, свет који су изгубили и желе да се осветли живот (што се временски поклапа са растрекцијама струје из 1994. године):

“упали светла у овоме мраку где су моји људи где је мој цео свет”

И *Молитва* са јаком поруком пустоши у граду и страху код људи:

“људи живе под земљом, влада очај и мук; Ту је био град, сад је пустиња”.

Електрични оргазам

Група је била нешто активнија у поређењу са другима током раних деведесетих: 1992. године албум у издању ПГП РТБ “Секс, дрога, насиље и страх”, затим албум уживо 1993. “Balkan Horror Rock II” и двоструки албум 1994. године “Зашто да не!” (ПГП РТС). Упркос великој популарности и присутности новог жанра у музици који је претходних пар година доминирао музичком сценом Србији, Гиле је на овом албуму остао веран пређашњем стваралаштву “типичног урбаног герилца”. Због изразитог квалитета песама, није се очекивао велики успех код публике али бенду то није било примарно. Нису желели да одустану од пређашњег шватања музике и да песме одраде у неком “популарнијем” тону. Показује светао пут у ком треба да се креће рок.¹³⁵

Са првог албума се истакла *Секс, дрога, насиље и страх*, песма која је свирана на мировном концерту “Не рачунајте на нас” априла 1992. године:

“Ко још може да каже да је исти к’о пре

Јер сада су ту... насиље и страх

*Када ћутимо сви само можеш да сањаш да смо исти к’о ти”*¹³⁶

Никог више не чекам открива жеље многих:

¹³⁴ Д.Ш., “Живот после смрти”, *Радио ТВ Ревуја* 12.1.1995; Crv tekst - Milan Mladenović. Преузето 18.9.2021. са <https://tekstovi-pesama.com/milan-mladenovic/crv/7721/1>

¹³⁵ Сегмент “Нове плоче”, *Радио ТВ Ревуја* 2.2.1995.

¹³⁶ Текстови Електричног оргазма преузети 8.9.2021. са <https://tekstomanija.com>

“Све више ствари може да те уплаши И зато сада желиш да се сакријеш даље, што даље, ти би да отпутујеш”.

Мој је живот параноја без неопходности за даљим појашњењем речи и текста јер сам наслов нумере указује на узнемиреност код појединца.

“Мој је живот параноја Мој је живот ноћна мора”.

Престани је критика медија и људи који без поговора прихватају све што има се тамо поручи, прихватају да слепо прате инструкције и прихватају лажи:

“Прозор у свет стално те лаже

Престани да будеш роб укључи мозак и мисли сам”

И песма *Халуцинације* је пуна преиспитивања, без наде и оптимистичног погледа у оно што доноси будућност:

“Да се борим ил’ да бежим више не знам шта да радим, Пропада ми биће цело, нема краја, нема јутра, да л’ ће боље бити сутра; Има нас још јако мало, зар је стварно светло пало”

Рамбо Амадеус је на првом албум из деведесетих “Психолошко пропагандни комплет М-91” “суров, безобразан и сиров”. “Најконтраверзнији музички аутор краја 20. века на овим просторима” је у најбољем “елементу” пред публиком и из тог разлога је наступ на “Београдском пролећу ‘92” остао тако јасан у сећању публике. Те вечери је наступио са песмом *Пријатељу, пријатељу*¹³⁷:

“Кад примитивци узјашу на власт испада из игре достојанство и част”

Свој пун став према политици и масама тих година је отпевао у *Карамба карамбита*:

*“На мамац нације су ставили губице, Као овце нас замандалише у посебне торове сад праве од нас једногласне хоровае, Чет’ри ноге добре, двије ноге лоше, Небеском народу су уваљени земаљски проблеми, Напредна интелигенција ишћерана је из земље, На њихово мјесто је успузало подземље, Поштеном човеку је остало само да плаче, Или за бешење да купи канапче, Ако је земља чамац, знамо ко је капетан, Што смо ближе бродолому он је више сретан, Прво те у рат натерају и направе инвалида, Онда нису у стању да кажу ни фала, Угаси ТВ, видиш да те трује.”*¹³⁸

Попут других “алтернативних” музичара тих година, ни он није желео у рат већ:

¹³⁷ В.П, Рубрика “Нове плоче”, *ТВ Ревизија*, 18.10.1991. и 18.1.1995.

¹³⁸ Rambo Amadeus - Karamba karambita преузето 8.9.2021. са <https://tekstomanija.com/rambo-amadeus-karamba-karambita/>

"In my county civil war-a, I don't wanna shoot, I wanna play guitar-a".

Дисциплина кичме је издала један албум, "Нова изненађења, за нова поколења" пре него што је фронтмен отишао у Лондон и тамо покушао да настави каријеру. *Бука у моди* иако је настала песма пре демонстрација из 1991. и 1992 године ипак одражава мишљење да не треба ћутати и да треба правити галаму, дизати буку:

"какав звук је сад у моди

Бука, бука, мене води бука мојој души годи заувек код мене биће бука, бука у моди"

Питања за све оне који су држали власт и водили народ и земљу у рат су се нашла у песми *Да ли знаш за неки други ритам*:

"годинама стојим и пажљиво те гледам да ли ћу од тебе икад чути добру вест".

Бајага је на албуму "Музика на струју" из 1993. године такође у својим песмама нашао начина да представи свакодневницу, тугу и жал за ратом, људима који су близу али опет далеко, са којима можда никада више неће моћи да се чује. Нарочито су се истакле песме *Град, Ово је Балкан, Где си, На грани, Мали свира гитару, Јануар, Голубице*.

Град посвећен свима онима који су били сами у Београду:

"А ја сам сам у овом граду и полако губим наду да ће ствари да се промене".

Ово је Балкан је песма о судбини Србије да је сваких педесет година у рату. Сматра да песма некада може да буде јаче оружје него пушка¹³⁹:

"Ово је овде Балкан земља из сна између моћних сила, добра и зла

Ту свако може бити душман и брат, сваких педесет лета избија рат

Ову су земљу правили и ратници и песници и различити Богови".

Где си упркос лаганим тоновима, је посвећена људима преко Дрине, онима који су гинули и живели у страху за које не зна хоће ли их икада више видети. Где си је јасна последица беса и туге за свим оним људима које знају а које не могу да виде јер су отишли негде по свету. Песма настала "због ужаса који се десио овој земљи и нама самима":

"Стотине километара далеко од мене ил' простим језиком, са оне стране реке где

ноћу горе душе, планине и куће и неке светиљке сад толико далеке...", "Хиљаду

крикова и исцртаних слика хиљаду ужаса и страхова у ноц.и.." "црни се дани ређају у

низу", "на крају века разлупала се слика и ништа висе исто бити не сме

Све оне улице што познавао сам добро низ које ове ноћи нико неће проци сви они људи које волео сам много а видети их више никад нећу моћи".

¹³⁹ О. Р. Miletović, "Voli struju kao guju!", *Џао* avgust 1993, 5-6.

На грани је осликала једну епизоду коју је Момчило Бајагић доживео током путовања у Осло:

*“он ме пита, да л’ се код вас пуца
ја му кажем, понекад кад мора
иначе је више ствар фолклора”*

Мали свира гитару садржи веру да песма може да промени свет:

*“Новине су пуне лажи, на ТВ-у рат, празне приче, празне речи, ова песма може све то
зло да отера”.*

Голубица је описана као права антиратна песма а стихови који позивају на мир, да године зла избледе, да деца не гладују могу само да иду у прилог тој тврдњи. Голубица је била мировна песма која је могла да се емитује на било којој радио-станици (страначки је необојена). Разлика између ње и других мировних песама које су настале до тог тренутка је то што су те друге песме оптуживале другу страну позивајући на мир¹⁴⁰:

*“Године зла да избледе што пре
Помилиј све клинце Балкана.
Нахрани нас, мир нам је храна
Учини да и нама сване, и додиром исцели ране
Мир зовемо, мир нека буде и радосне пронађе људе”.*

Казна за уши је издала два албума “Испод земље” (1992) и “Изливи радости, напад среће”. Неке од важних песама са албума су:

Испод земље (“Овде нема ничег што бих ја за себе желео, само ми је остало да бежим испод земље”), *Low* (“Да ли ти можеш да схватиш да не умеш да размишљаш, схватиш да можда је и боље тако”) и *Рођен луд* (“што си глупљи то си им потребнији, паметни су одавно нестали, схватите, не желим ништа да вам дам, моје ја је гласније од нашег сви”).

Директори

Музика ове групе осликава време у којем су настале песме и у којем су живели чланови групе. Својим слушаоцима су нудили “протест, буку, бес, претње”. Само певање је

¹⁴⁰ О. Р. Miletović, “Voli struju kao guju!”, *Џао август* 1993, 5-6; Golubica tekst - Bajaga преузето 19.9.2021. са <https://tekstovi-pesama.com/bajaga/golubica/103/1>

звучало попут скандирања навијача на утакмицама. Речи су усмерене онима које су сматрали да су главни кривци за ситуацију у којој се нашла њихова читава генерација. Ситуација незнања и безизлазности. Д.Ш. који је аутор рубрике о новим плочама сматра да музика коју нуде није толико битна колико бес и протест који су оригинални. “Плоча за историју овог времена и овог рокенрола”¹⁴¹. Неке од значајнијих песама: *Бандо црвена* (“Црвена банда поново јаше опет на нашим леђима Бандо црвена у крв си огрезла пробај, такни нас побићемо вас; Немате части и немате стида имате силу и није вас брига”), *Животињска фарма* (“Има један део света где црвена ружа цвет око њега стоји жица нема пролаз жак ни птица То у ствари јесте фарма којом влада једна свиња, Фарма животиња којом влада једна свиња са Дедиња људске крви жедна”); *Отац нације* (“Отац нације рек’о је донеће спас за нас отац каже да не лаже и донеће спас и спасиће нас отац каже да не лаже (и воли све нас) и мисли на нас”); *Штрајк* (“Устани стисни песницу време је да кренеш на улицу ништа не пада само са неба, бори са за оно што ти треба Не дај да ти мажу очи не дај да те праве будалом ако само седиш и ћутиш себи још гору судбину слуттиш”); *Роботи од крви и меса* (“Роботи од крви и меса раде све што кажеш роботи од крви и меса не примете кад лажеш Прости су за руковање јефтине за држање сваког месеца траже мање имају кратко сећање послушни су као пси не мораш се бринути”).

Block out

Неки моји другови песма посвећена онима из њихове генерације које су изгубили јер су отишли да живе негде друго или су погинули у рату:

“Неки моји другови су заувек отишли одавде неки моји другови су отишли да живот траже

Неки моји другови су отишли на неко време отишли на неко време да се никад не врате”.

Розе позе су током прве половине деведесетих имали чак четири албума: “Розе позе” (1990), “Бесинџер и Дилинџер” (1992), “Рокенрол Денди” (1993) и “Да ли си то ти” (1995). Песме које су се истакле: *Нападај не пропадај* (“Нападај, не пропадај, бори се за срећан крај, дужи се, не чекај, Бори се за срећан крај; Све што ниси желео већ ти се догодило”); *Озон има рупу* о девојци која је током 1994. године отишла (побегла бестрага) у

¹⁴¹ Д.Ш, рубрика “Нове плоче”, *Радио ТВ Ревуја*, 19.11.1992.

Аустралију као и многи други (*“Прошле године је побегла да преко баре воли кенгура од тада немам мира она коју волим није није ту”*).¹⁴²

Ца или бу

Група је такође била доста активна у овом периоду, чак три албума: “Хеј, морнари” (1992), “Спремање рибљег гулаша захтева високу концентрацију (1993) оба у издању LP Carlo records и “Страшни суд” (1995, CD Metropolis). Две песме изражавају тугу за свим пријатељима које су изгубили због рата и напуштања земље. То су *Другови* (*“Јер другови, сви моји другови некуд су отишли и нестали а сандуци, дрвени сандуци у њима су се они вратили”*) и *Земља нојева* (*“Отишли су сви које знам у земљи нојева остао сам сам да последњи затворим круг одласка сувише су честе сахране нема овде више никога”*). Песма која је сматрана за химну генерација рођених седамдесетих јесте *Сећам се* посвећена демонстрацијама 9. марта 1991. године:

*“И чујем како киша пада пустим улицама града
Ја никада нећу видети дан, а сећам се био је март
За многе од вас сасвим обичан, али у моме срцу остао је траг
Јер моје очи навикле на мрак, читаву вечност дугачак
Тада су опет виделе дан, сећам се крвавих лица
Али и људи слободних к’о птица, тада сам први пут видео дан
Сећам се разбијених глава, али за них вечна је слава
Тада сам први пут видео дан, али убрзо је та зловна ноћ
Прекрила читав мој град, тенкови су опет донели мрак
Хладно ми је у рову сам сам, о свему томе сада размишљам
Испред мене је пуст, разрушен град и црне ми мисли ево долазе
Видим како ме мртвог односе, ја никада нећу видети дан*

¹⁴² Roze poze - Napadaj ne propadaj преузето 11.9.2021. са

https://www.google.com/search?rlz=1C1GCEA_enRS914RS914&sxsrf=AOaemvLQ9kFGyGaMVceESBs1HykXI9RCBA:1631356796386&q=roze+poze+napadaj+ne+propadaj&stick=H4sIAAAAAAAAAAONgFuLSz9U3KDDQ1L84xUOLRT9c3LDTNqkoxTSvREstOttLPLS3OTNZPLCrJLC6xKs7PSy9-xDiXmVvq5Y97wIKTmSetOXmNsYeZS8wjvYizKj-vJDHHJbEkNSi1uKQoM7IEqI6LBcQXSICK43LgkuE4xi_AKMEYxO9aWpRfkKrvIjgTXpSYkprEJMEuBjBlkZDhKqvExMGuxMXBjC AixWJoaWmgxchBBDsKS4HFCCgTwwokwULcr1hVIFWiwFWhYXA34XTGIXKuLiDU0tC8n3zUzLTKoXShVK5cHhLSl-LzTWvJLOkUohPioclKVjgRmebZadIGJcZCjz7PINRSTylA6TGpCgnDclyN0krOcDIVMXEwaZUZpS-69K0c2yJXGy9jAxAlPhmxv_1RMDHKQ0tYS42D2LffKTE3MES_21HXL-vrfXEubiCEmsyM_Lz60U3HIY5sD_-_tlRQ592efve_f8NxecE8Z44OcbQYOEqwKDBoMhp47eRlu_2Q9oMUAAtLfp34pDbCwcjAIMQLtZeRaxyhbiV6UqFIClvMSCxJTELIU8IB8YqCD2BDZGALQkx-n4AQAA&sa=X&lei=uYg8YfqhEfmLxc8PjZy1iAg

Roze poze - Ozon ima rupu преузето 11.9.2021. са https://www.youtube.com/watch?v=xcd-7b2Gqss&ab_channel=PGPRTS-Zvani%C4%8DniKanal

N. Popović, “Ljubav ili fudbal”, *Hiper* 24.20.1995, 30-31.

*Жив се сигурно нећу предати, последњи у цеви ћу сачувати
Као и писмо у коме ће писати смрт је само трен јер метак је брз
И не боли колико ме вређа што им ипак нећу видети леђа”.*¹⁴³

Наставком ове песме је сматрана нумера *Другови*.

Занимљива географија је жеља да се отворе границе како српске тако и границе света према Србији (“*Хрватску због мора, ослободи нам Норвешку због Тора, ослободи нам Бразил због карневала, ослободи нам Панаму због канала, ослободи нам*”)

Присутност у медијима

Иако се сматрало да је рок сцена нестала, повукла се или прилагодила новокомпонованој музици, у писаним медијима су информације о њима, о наступима, новим албумима и критике истих биле доступне. Недељне ревије попут *Радио ТВ Ревиије* и *ТВ Новости* су сваке недеље имале рубрике топ десерт хитова из домаће музике, мада их нису сврстали у рок музику него поп. Поред тога, у *Радио ТВ Ревиији* је постојала стална рубрика “Нове плоче” у којој су на првом месту увек били извештаји о новитетима на рок сцени, били то нови албуми или компилације. Сваки албум је пратио текст, кратак опис и критика песама и текстова, вокала, аранжмана. Осим листе топ десет најпопуларнијих песама и новитетима, сваке недеље су читаоцима биле доступне речи песме која је била хит недеље. Своје место међу хитевима су нашли Бајага (*С оне стране гране, Музика на струју*), Рамбо Амадеус (*Човек сам, жено, Глупи хит, Инспектор Нагиб и Џемо воли џем*), Дисциплина кичме (*Бука у моди*), ЕКВ у више бројева, Оргазам, Џа или бу, Block out. Појављивање њихових песама као најпопуларнијих у току недеље може да иде у корист томе да су били слушани, да је публика желела више да зна и чује о њима. У *ТВ Новостима* поред недељних топ листа су на крају године објављивали и листу тридесет популарних песама из године која одлази. У листи из децембра 1990. године су место нашли Бајага и Партибрејкерс. Наредне године Бајага и ЕКВ. За годину 1992. је један од најбољих хитова била песма Римтути тукија *Слушај ‘вамо* која је држала девето место. Поред Бајаге, на листи за 1993. годину се нашла песма *Заједно* ЕКВ, која је једна од водећих антиратних песама тога времена.¹⁴⁴

Осим писаних медија, рок музика је нашла своје место и на малом екрану. Нажалост, појављивања, наступи и пуштање спотова је било ограничено. На масовним медијима се форсирала турбо-фолк музика, на свим националним фреквенцијама такође,

¹⁴³ Dža ili Bu - Sećam se преузето 19.9.2021. са <http://www.svastara.com/muzika/?tekst=1001>

¹⁴⁴ *Радио ТВ Ревиија* и *ТВ Новости*, више бројева, 1990-1995.

било радио или телевизија. Власт је донела одлуку да 1995. година буде година културе и по речима Рамба Амадеуса требало је по цео дан да се слуша класика и џез. Чак и они сељаци када дођу са њиве да одмах слушају класику и џез.¹⁴⁵ Ипак, драстичан прекид није могао да се изврши моментално. Није култура могла одједном да се појави на свим медијима који су до пре који сат пуштали кич и шунд.

Министарство културе Србије је покренуло кампању којим би промовисала културу. Слоган је био “Лепше је са културом” а маскота или пре симбол те кампање је била фигура пронађена на тлу Лепенског вира “Лепенац” која је на носу носила сунчане наочаре. Морало је нешто да се уради на том плану јер се током претходних пет година накупило у култури шунда и кича. Министарка културе др Нада Поповић - Перишић истакла је да ниједно Министарство културе не може преко ноћи да реши проблеме у култури али да мора брзо да се покрене нека акција. Та акција је била кампања којом је људима требало да се скрене пажња на културу, да постоји потреба за њом и да се истакне оно лепо у култури. Министарство се није само бавило тим препородом културе у Србији већ је за решење проблема унајмило агенцију “Сачи и Сачи” која је осмислила рекламну кампању и фазе које треба да се спроведу. Култура је 1995. године требало да буде примарна и шодно томе да се дају и већа средства из буџета за њу. Наводи се 50% више него 1994. године али не и тачна бројка колико је то новца било онда а колико сада, нити како ће средства да буду распоређена. Требало је да их добијају само најбољи који су се претходно пријавили на конкурс за културне пројекте које је расписало Министарство. Исто је предвиђено и за издаваштво: само највреднија дела ће се финансирати преко конкурса. Последња, девета тачка, се односила на младе таленте. Министарство је направило програм за повратак уметника који су живели у иностранству. Агенција је обезбедила и рекламни материјал: слогане, спотове, беџеве, плакате, анимације које су причале млађој популацији који су им били примарна циљна група.¹⁴⁶ Са друге стране, турбо-фолк и његове звезде нису “склоњени” са екрана јер се мислило да ће можда опет да затребају власти као средство за омамљивање маса.¹⁴⁷ На телевизији се приказивало неколико емисија које су биле посвећене рок музици. Интервјуи са главним представницима рок културе или приказивање снимака са наступа су били мали кораци да се рок врати опет на телевизије.

¹⁴⁵ Rambo Amadeus - Rokumenti. Преузето 13.9.2021. са

https://www.youtube.com/watch?v=zn2QW81NK1Q&ab_channel=zwrle

¹⁴⁶ З. Пашић, “Долазак пролећа и културе”, *ТВ Новости* 8.3.1995, 21.

¹⁴⁷ Е. Gordi, *nav. delo*, 167-174.

Емисија “Рокументи” почела је да се приказује 1995. године, суботом увече на Првом програму у 22 часа. Својих пет минута пред камером су нашли Рамбо Амадеус, Чорба и још неки певачи. Поред најаве у програмској шеми, дат је и кратак опис Рамбовог стваралаштва: спој супротности, јединствен представник генерације која није желела а да прихвати наметнуте вредности као своје. Даље његово описивање доноси и занимљиву изразу којима се описује период пре 1994. године: Рамбо је од оних људи који негирају ауторитет и комуницирају са урбаним становницима који су нажалост крајем осамдесетих и били жртве “турбо-национализација деведесетих”. Поред тога је најбоље умео да опише емоције “најприземнијих новокомпонованих звезда”, не само певача већ и новог слоја људи у друштву. Песме су “химне пред којима мирно стоје” како људи који слушају рокенрол тако и турбо-фолкери.¹⁴⁸

На Трећем каналу током 1992. године је била приказана емисија “Да ли сам те већ...видео?” - посвећена домаћој рок сцени. По пропратној фотографији да се претпоставити да је гостовала група ЕКВ. Потом емисија Афирматор у којој су премијерно приказани спотови група “Казна за уши”, “Розе позе”, “Плејбој”, “Казна за уши”. Имали су и листу најслушанијих песама, чак 92 на којој су своје место нашли нови бендови попут “Кауције”, “Генерација без будућности”.

На ТВБ2 је приказивана емисија “Уторком се слуша рокенрол” у којој су се пуштале песме најпознатији бендови некадашње Југославије: ЕКВ, Бајга, Чорба да поменем само неке.

На телевизији Политика, почела је са емитовањем нова емисија “Поп-рок меч” у којој је предвиђено да се “сукобе” два бенда, један поп други рок и да публика одлучи који је бољи. Требало је да у емисији учествују најпознатији извођачи домаће музике. Већ после месец дана је дошло до промене у концепту емисије “Поп рок меч”. Велико интересовање гледалаца и реакције публике су на то утицале па је уредништво ТВ Политике одлучило да унесе измене. Прво, да продуже емисију па уместо да почиње у 19:30, померена је за 20 минута раније. И даље је остала идеја о такмичењу бендова, али уместо четири, сада је дата прилика да се шест бендова окуша. Три бенда са највише гласова иду у наредни круг такмичења. Више времена значи и више контакта са публиком али и могућност да се боље представе све те групе.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Р. Д., “Естрадни бунтовник”, *ТВ Новости* 14.6.1995, 6.

¹⁴⁹ *Радио ТВ Ревуја*, Програмска шема, више бројева 1992, 1993. и 1995.

IV Осврт на антиратни покрет

У овом кратком поглављу треба преипитати значај свих антиратних акција које су преузели музичари током прве половине деведесетих. Треба се осврнути на њихове интервјуе, наступе, изјаве и деловања. Иако су се главни антиратни догађаји одиграли током 1992. године, након почетка рата у Босни, не треба да се занемари све оно што су ти појединци радили пре или после тога. Њихови стихови, интервјуи су сведочанства тога времена, настали управо у атмосфери безнађа, сивила, усамљености, одвојености од света, немаштине, глади, инфлације, времена када су били тек маргина на музичкој сцени Србије. Поједине групе су више изражавале свој бес, неслагање, неуспех у шватању времена у којем живе. Главна имена музике новог таласа су постала битна имена и у антиратном таласу. Поред Које и Гилета, Милан Младеновић је својим писањем, певањем и тешким тоновима успео да ослика таму нотама и звуком. Једино се поред његовог имена може прочитати да је био рок музичар и “антиратни активиста”.¹⁵⁰ Питање које може да се постави јесте да ли то што је Римтути туки урадио, о чему су у својим групама певали ЕКВ, Оргазам, Партбрејкерс, Џа или бу, Директори и многи други, да ли је то имало утицаја на људе? Да ли су уметници мислили да песмом могу да промене размишљање људи, да призову мир и срећу?

У част обележавања годишњица од Римтути тукија, 2010. и 2017. године су организована два наступа у Београду на којима је главно место заузело извођење песме *Слушај 'вамо*. Прво обележавање је било 2010. године у част 18 година од појаве пројекта и одржан је наступ у организацији невладине организације “Иницијатива младих за

¹⁵⁰ Милан Младеновић - Википедиа преузето 18.9.2021. са https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%BD_%D0%9C%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B

људска права”. Наступ је одржан на платоу испред Филозофског факултета у Београду са почетком у 19 часова. Дан одржавања је био 6. април који је годишњица почетка рата у Босни и Херцеговини. Учешће су узели “Репетитор”, “Мултиетничка варијација”, “Лига вера” и “Суперквартет” који је извео римејк (обраду) песме *Слушај ‘вамо*. У постави “Суперквартета” је Шваба из Оргазма који је био првобитна постава Римтуту тукија. У паузама свирања на видео биму је био приказан видео интервју са главним актерима пројекта, ефектима њиховог пројекта и односу државе и друштва према ратовима и ратним злочинима са простора бивше СФРЈ.¹⁵¹ Седам година касније, 2017, у организацији Exit-а и Миксер фестивала је дошло опет време да се подсети на пројекат Римтуту туки и да се опет пошаље порука мира на трусном Балкану.¹⁵² У интервјуу са ученицима, пре свега члановима бенда Електрични оргазам и Партибрејкерс, се добија одговор на питање зашто су урадили тај пројекат и да ли им је било важно да изразе своје антиратно мишљење. Певач Оргазма је желео песмом да “добаци” до људи из некадашњих република са којима више нису имали контакт. Пошто телефонске везе нису биле могуће, најлакше је било песмом и знао је да ће то у једном тренутку да дође до њихових ушију. За њега као да је лични мотив био најважнији. Упркос томе што је прошло доста година од рата, сматра да цео регион је још у неком посттрауматском стресу, да се последице из деведесетих још вуку, и да младе генерације не знају шта се тада дешавало али да ипак могу осетити последице на својој кожи. “Свакако да мислим да би требало више да се прича о тим неким стварима које су се десиле, пре свега да би покушали да то спрече, да се то више никад не деси”. Шваба је мишљења да после тога Србија није више била исто посматрана. “Увек је постојала и та нека друга Србија. Чуло се и друго мишљење. Ето то је најбитнија ствар, барем ја мислим. Мислим да смо ми обавили своју дужност, негде што смо осећали сами по себи. Нико нас није терао нити нас је наговарао или одговарао ни на шта. Ми смо учинили оно што ја мислим да би свакако учинио да је био на нашем месту, за то не треба специјална храброст”.

Борко Петровић из Партибрејкерс није очекивао да ће песма и наступ да заустави рат. Желели су да они нешто кажу, да се изразе, да се чује да је у Србији било и другачијег мишљења, не само они који су подржавали сукобе и рат.

Јовец из Оргазма кроз осмех је рекао да можда сада њихово деловање изгледа идеалистички. Сматра да рат није завршен. Јесте да се мање пуца, мање је мртвих, али

¹⁵¹ “Rimejk “Rimtutituki” 18 godine kasnije”. Преузето 12.9.2021. са <https://www.danas.rs/scena/rimejk-rimtutituki-18-godina-kasnije>

¹⁵² “Slušaj ‘vamo: Pisma koju ne smemo da zaboravimo” Преузето 13.9.2021. са <https://noizz.rs/kultura/slusaj-vamo-pisma-koju-ne-smemo-da-zaboravimo/gkhf9m7>

истиче да држава ништа не ради на томе да едукује млађе генерације, оне рођене у време ратова, да не славе људе који су оптужени за злочине. Додаје још да “није, оно, да кажем мој проблем, односно проблем наше генерације јер на млађима свет остаје”.¹⁵³

Закључак

Поглед на догађаје пре три деценије који су довели до распада државе ратним путем поставља многобројна питања. Једно од првих које се намеће јесте да ли је морало тако да буде? Зашто Југославија није пратила модел других источних држава Европе које су након краха комунизма успеле да спроведу отцепљење и стварање својих независних држава без рата? Зашто је било неопходно да настанак нових држава на Балкану буде обележен пушкама, великим бројкама погинулих, прогнаних, губљењем идентитета, губљењем мира, сигурности, девизне штедње? До одговора није лако доћи упркос временској удаљености. Осуђивање поступака или похвала могу само да сведоче о (не)зрелости држава и народа да прихвате своје наслеђе.

У овом раду није требало никога осудити нити похвалити. Требало је да се изложе чињенице и подаци до којих се дошло приликом рада са грађом и литературом. Грађа је била обимна: поред класичне писане грађе важан извор су били снимци појединих догађаја који су се десили у Београду током ратних година. Заједно са њима, од велике важности је била музика тачније стихови песма које су писали људи због потребе да се изразе, да кажу да мисле другачије, да у Србији има другачијих људи, људи који не желе да носе бол, који не желе рат.

Да ли постојао антиратни покрет у музици током 1990-1995. године? Јесте. Идеја се јавила почетком марта 1992. и цео пројекат који је добио назив “Римтуту туки” је био организован ad hoc. Чинили су га најзначајнији рок певачи тада који су уједно били исти они који су почетком осамдесетих увели нешто ново на београдску музичку сцену, појаву која ће бити названа нови талас. Речи за антиратну песму *Слушај вамо* су написане брзо као и музика али то није значило да је у песми мањак квалитета. Напротив. Написали су оно што су се осећали. Изразили свој бунт, своју идеју живота, подигли свој глас. Осим

¹⁵³ Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010) Преузето 13.9.2021. са https://www.youtube.com/watch?v=TkpJEssxXH4&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a

овог пројекта, још два догађаја су обележила ратне године а оба су се догодила 1992: пројекат “С оне стране дуге” и наступи Рамба Амадеуса и ЕКВ-а на фестивалу “Београдско пролеће ‘92”. “С оне стране дуге је пројекат који је био намењен најмлађима, да се они спасу бола садашњице и многи музичари и уметници су узели учешће у њему. Песма је имала толику антиратну поруку да јој је пажњу посветио и УНИЦЕФ изразивши жељу да се преведе на енглески. “Београдско пролеће ‘92” је упутило антиратну поруку у широки етар јер су изјаве Рамба и Милана Младеновића биле приказане у програму уживо. То је оставило утисак на публику, на све оне младиће и девојке који су их већ сматрали једи од ретких уметника који су остали на овом простору.

Нажалост, антиратни покрет, уз све жеље учесника, није успео да заживи. Чланови су се вратили пословима у својим матичним групама а онда је сам живот постао тежак увођењем санкција од стране Уједињених нација, ембарга, инфлацијом. Уместо рата, људи су се борили за пуко преживљавање. Ипак, члановима група ЕКВ, Електричног оргазма и Партибрејкерса треба да се призна да су урадили оно у чему су најбољи: да су музиком и речима изразили себе и хтели да пошаљу поруку како Београду и Србији, тако и другим, тада већ бившим, републикама Југославије да је само мир битан. “Мир, брате, мир!” Оно што је било на млађим генерацијама је да не дозволе да се та њихова песма и тај антиратни момента који је Београд доживео заборави. Да млади треба да се упознају са њиховим радом, идејом и музиком. Музика из камиона није успела да нађача рат и звук пуцања. Али, *Слушај ‘вамо* је остала песма побуне, доказ да је било оних који то нису желели да прећуте, да је било оних који су се у једном ужасном времену борили за здрав разум и људскост.

Цане (Партибрејкерс): *“Не само да смо ми то снимили и отпевали и све то него та возња камионом која је највеће лудило које је град чекао. Кад смо стали пред Народним позориштем и оне десетине хиљаде младих..Ма само треба рећи “Људи, немојте да се бојите! Нема страха, ми смо бесмртни, сви.”*”

Гиле (Ел. оргазам): *“Ја нисам имао никакву илузију да ће та песма да заустави тај неки пропагандни овај већ захухтали механизам који је хушкао на рат мени је уствари било битно да ја кажем шта мислим о отме и сви ти људи који су учествовали у томе у том бенду да изразимо нешто што се зове као нека врста личног става о нечем што је било толико битно у том тренутку.”*¹⁵⁴

¹⁵⁴ “*Slušaј ‘vamo: Pesma koju ne smemo da zaboravimo*” Преузето 13.9.2021. са <https://noizz.rs/kultura/slusaj-vamo-pesma-koju-ne-smemo-da-zaboravimo/gkhf9m7>

Списак литературе и сајтови

Литература

- Раковић Александар , Рокенрол у Југославији 1956-1968, Београд 2012.
- Ћирић Дарко, Време улице: политика на јавним прсторима Београда у КсКс веку, Београд 2008.
- Чалић Мари-Жанин, Историја Југославије у 20. веку, Београд 2013.
- Deјvid Baučer, *Dilan i Koen, pesnici rokenrola*, Beograd 2008.
- Kristofer Bigzbi, *Moderna američka kultura*, Podgorica 2009.
- Gordi Erik, *Kultura vlasti u Srbiji: nacionalizam i razaranje alternativa*, Beograd 2001.
- Janјatović Petar, *Ilustrovana Yu rock enciklopedija 1960-1997*, Beograd 1998.
- Vesić Dušan, *Bunt dece sociјalizma*, Beograd 2020.
- Žikić Aleksandar, *Mesto u mećavi*, Beograd 2015.

Зборник радова

- *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, priredio Neboјša Popov, Beograd 1996.

Периодика

- *Илустрована политика*
- *НИН*
- *ТВ Новости*
- *ТВ Ревуја*
- *Ворба*
- *Ѓао*
- *Нурер*

- *Poprock*
- *Ukus nestašnih*
- *Vreme zabave*
- *YuRock magazin*

Сайтови

- Текстови преузети са следећих сајтова

<https://tekstovi.net/2,0,0.html> (сајту приступљено 8.9.2021)

Rimtukiti tuki - Slušaj 'vamo преузето 11.9.2021. са <https://tekstovi.net/2,2492,33246.html>
<https://tekstovi-pesama.com/milan-mladenovic/crv/7721/1> (сајту приступљено 18.9.2021)
<https://balasevic.in.rs/s-one-strane-duge-tekst-manda-magi-ljuba-bebi-dol-bilja-delca-gale-nesa-galija/> (сајту приступљено 18.9.2021)

<https://tekstomanija.com> (сајту приступљено 8.9.2021)

<https://yu-midi.org/tekstovi/viewitem.php?j=10209> (сајту приступљено 8.9.2021)

<http://www.svastara.com/muzika/?tekst=1001> (сајту приступљено 19.9.2021)

YouTube

- Članovi Rimtutitukija o svom antiratnom projektu iz 1992. godine (2010)
https://www.youtube.com/watch?v=TkpJEssxXH4&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMladenovi%C4%87a (сајту приступљено 13.9.2021)
- Električni orgazam - Seks droga nasilje i strah - Ne računajte na nas - (Live 1992)
https://www.youtube.com/watch?v=9WLolqpXJ6w&ab_channel=Elektri%C4%8DniOrgazamOfficial (сајту приступљено 13.9.2021)
- Milan Mladenovic - Antiratna izjava na festivalu "Beogradsko prolece 1992"
https://www.youtube.com/watch?v=04vf3d00ZUc&ab_channel=EXYUARHIV (сајту приступљено 12.9.2021)
- Rambo Amadeus - Antiratna izjava na Beogradskom proleću 1992
https://www.youtube.com/watch?v=zAR1RI91sww&ab_channel=IvanIvanovi%C4%87 (сајту приступљено 12.9.2021)
- Rambo Amadeus - Rokumenti
https://www.youtube.com/watch?v=zn2QW81NK1Q&ab_channel=zwrlc (сајту приступљено 13.9.2021)
- Rimtutituki - Mir brate mir - NE RAČUNAJTE NA NAS - (Live 1992)
https://www.youtube.com/watch?v=S-TobTR5NdY&ab_channel=Elektri%C4%8DniOrgazamOfficial (сајту приступљено 13.9.2021)
- Roze Poze - Ozon ima rupu

[https://www.youtube.com/watch?v=xcd-7b2Gqss&ab_channel=PGPRTS-](https://www.youtube.com/watch?v=xcd-7b2Gqss&ab_channel=PGPRTS-Zvani%C4%8DniKanal)

[Zvani%C4%8DniKanal](https://www.youtube.com/watch?v=xcd-7b2Gqss&ab_channel=PGPRTS-Zvani%C4%8DniKanal) (сајту приступљено 11.9.2021)

- Slušaj 'vamo - Rimtutituki (Live @RTS-TVБ 1992)

https://www.youtube.com/watch?v=CaK35xgsJk8&ab_channel=Zadu%C5%BEbinaMilanaMlade novi%C4%87a (сајту приступљено 19.9.2021)

- Spot za pesmu "Nema povlačenja, nema predaje". Preuzeto 8.9.2021. sa

https://www.youtube.com/watch?v=srP6JbVmw-w&ab_channel=zarkoseb (сајту приступљено 8.9.2021)

- Studentski protest 1992 - Tolstojeva ulica preuzeto 19.9.2021. sa

https://www.youtube.com/watch?v=v-LHPHcF7AE&ab_channel=MojaSrbija (сајту приступљено 19.9.2021)

- "Rimejk "Rimtutituki" 18 godine kasnije" <https://www.danas.rs/scena/rimejk-rimtutituki-18-godina-kasnije/> (сајту приступљено 12.9.2021)

- Roze poze - Napadaj ne propadaj (сајту приступљено 11.9.2021)

https://www.google.com/search?rlz=1C1GCEA_enRS914RS914&sxsrf=AOaemvLQ9kFGyGaMVceESBs1HykXI9RCBA:1631356796386&q=roze+poze+napadaj+ne+propadaj&stick=H4sIAAAAAAAAAAONgFuLSz9U3KDQ1L84xUOLRT9c3LDTNqkoxTSvREstOttLPLS3OTNZPLCrJLC6xKs7PSy9-xDiXmVvg5Y97wKtmSetOXmNsYeZS8wvivyKj-vJDHHJbEkNSi1uKQoM7IEqI6LbCQXSICK43LgkuE4xi_AKMEYxO9aWpRfkKrvJqTXpSYkprEJMEuBJblkZDhKqvExMGuxMXBJcAixWJoaWmgxcHBBDSK4HFCCgTwwOkwsULcr1hVIFWIFWWhYXA34XTGIXKuLiDU0tC8n3zUzLTKoXShVK5cHhLSI-LzTWvJLOkUohPiocLKVjgRmEbZadIGJcZCjz7PINRSTylA6TGpCgnDclyN0krOcDIVMXEwaZUZpS-69K0c2yJXGy9jAxAlPhmxv_1RMDHKQ0tYS42D2LffKTE3MES_21HXL-vrfXEubiCEmsyM_Lz60U3HIY5sD_-tIRQ592efve_f8NxecE8Z44OcbQYOEgwKDBoMhp47eRlu_2Q9oMUAtLFp34pDbCwcjAIMQLtZeRaxyhbIV6UqFIClvMSCxJTELIU8IB8YqCD2BDZGALQkx-n4AQAA&sa=X&lei=uYq8YfqhEfmLxc8PjZy1iAg

- Sećanje na Rimtutituki

<http://www.seecult.org/vest/secanje-na-rimtutituki> (сајту приступљено 19.9.2021)

- "Slušaj 'vamo: Pesma koju ne smemo da zaboravimo"

<https://noizz.rs/kultura/slusaj-vamo-pesma-koju-ne-smemo-da-zaboravimo/gkhf9m7> (сајту приступљено 13.9.2021)

- Željko Sebić - Aleksandrovi (Revolveri): Nema povlačenja, nema predaje <https://www.rockomotiva.com/starinarnica/sta-se-nekad-pricalo/zarko-sebic-aleksandrovi-revolveri-nema-povlacenja-nema-prodaje/> (сајту приступљено 8.9.2021)

Wikipedia

- Дум дум (албум) preuzeto 8.9.2021. sa

[https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D0%BC_%D0%B4%D1%83%D0%BC_\(%D0%B0%D0%BB%D0%B1%D1%83%D0%BC\)](https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D0%BC_%D0%B4%D1%83%D0%BC_(%D0%B0%D0%BB%D0%B1%D1%83%D0%BC)) (сајту приступљено 8.9.2021)

- Милан Младеновић

https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%BD_%D0%9C%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B (сајту приступљено 18.9.2021)

- Римтутитуки

<https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%82%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BA%D0%B8> (сајту приступљено 12.9.2021)

- Шарло Акробата (музичка група)

[https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%BE_%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0_\(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0\)](https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%BE_%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0_(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0)) (сајту приступљено 12.9.2021)